

PRILOZI POVIJESTI BOSANSKIH GRADOVA POD TURSKOM UPRAVOM

*Bosna i Hercegovina upravo su načičkane podorima starih gradova, od kojih je najveći dio, do 1463 i nešto kasnije, bio sjedište feudalne gospode, a pod turskim gospodstvom sjedištem plaćenih posada. O toj množini gradova najlakše ćemo se uvjeriti ako samo malo pažljivije zagledamo u jednu bolje preglednu geografsku kartu ovih dviju zemalja posestrima. To zapažaju danas i putnici, a zapažali su to isto i strani putnici u prijašnja vremena. Od svih stranih putopisaca i naučnih radnika prošlih vremena, koji se pored ostalog osvrću i na naše gradove, jedino ću spomenuti Francuza Ami Boue-a, koji je u četvrtom deceniju XIX stoljeća prošao cijelu ondašnju Evropsku Tursku u naučne svrhe, i napisao svoje poznato djelo *La Turquie d' Europe* (Paris 1840). U tome djelu Boue ističe da su Bosna i Hercegovina od svih turskih pokrajina na Balkanu najbogatije tvrđavama i nabraja cijeli niz gradova koji su još onda imali svoje posade. Ali, tada je bilo mnogo više gradova koji su bili prepušteni zubu vremena. U nekim od tih gradova bio se život ugasio odmah poslije pada bosanske države (1463), i rasula kršne zemlje Hercegovine (1482), a u drugim tokom daljnjih stoljeća. Ta je sudbina zadesila skoro sve naše gradove uvođenjem reforama u Bosni 1851 nakon sloma otpora feudalne aristokracije pod Krupom na Uni.*

Naši su stari gradovi većinom utvrđeni dvori feudalne gospode, a u doba turske uprave sjedile su u njima plaćene posade. Te su gradove svojim trudom i znojem gradili i u njima vlastelu i vlasteličiče izdržavali kmetovi, a u tursko doba dobrim dijelom potomci tih kmetova stražarili su u njima i uz tanku plaću čuvali i branili vlast turskog sultana u svojoj zemlji.

Već lijep broj godina bavim se uzgredno jednim sasvim neproučenim poglavljem bosanske povijesti. Ta tema me je navela i na obilaženje naših starih gradova, i u tome me je prekinuo rat. Od ljeta 1933 do jeseni 1940 obišao sam blizu 100 gradova. U tome radu zadnje godine pomogla me je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti lijepom potporom, na čemu joj se i ovdje srdačno zahvaljujem. Posao je ostao nezavršen. Pri obilasku, mjeranju i skiciranju skoro svakog našeg grada, tačnije rečeno njegovih razvalina, koje decenijama i stoljećima služe susjednom stanovništvu kao majdan kamena, sjetio sam se jednog turskog distihona, što ga je svojom rukom 1142 (1729—30) zapisao hodidedski dizdar Mustafa. Taj distihon u prevodu glasi: Ima mnogo i mnogo carskih kuća (misli na gradove), čiji je sada čuvar sova, a vratar pauk. I zaista teško bi bilo naći kraću izreku koja bi bolje odgovarala sadašnjem stanju naših starih gradova.

Osnivanjem našeg Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti 1947. godine kao samostalne ustanove stavljeni su pod zaštitu države i naši stari gradovi. Ne samo što oni prestaju biti majdan kamena, nego se pristupa čak i njihovoj konzervaciji, a nastavlja se i sistematsko proučavanje koje je podavno započeto. Toj svrsi namijenjen je i ovaj skromni prilog.

Neposredni povod prikupljanju građe za povjest naših gradova pod turskom upravom bio je moj pronalazak popisa oružja, municije i hrane u 67 bosanskih gradova, sastavljenog 1833 (Sarajevski sidžil br. 73, str. 58—61 u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu), čiji nam podaci osvjetljavaju jednu potpuno tamnu stranicu prošlosti naših gradova. Kako se vidi popis nije star, ali da je sto, ili sto i pedeset godina stariji, ne bi bio skoro ništa vrijedniji s obzirom na sam sadržaj, jer se kroz to vrijeme nisu desile naročite promjene u oružju i municiji. Taj službeni popis ima i više podataka koji se odnose na ona burna vremena pokreta Husein-kapetana od Gradačca, bolje poznatog pod imenom Zmaja od Bosne.

Osim toga prikupio sam i lijepih podataka koji mogu poslužiti za izradu općeg dijela povjesti ovih gradova, pa ih donosim uz ovaj popis. Ti se podaci odnose na dosadašnje proučavanje naših gradova, njihovu gradnju, popravke, gradsku posadu i sam inventar tih gradova.

A

GRADA ZA OPĆI DIO POVIJESTI NAŠIH GRADOVA

DOSADAŠNJE PROUČAVANJE NAŠIH GRADOVA

Već je spomenuto da su i dosada proučavani naši gradovi, ali to proučavanje obuhvata samo pojedine gradove ili manje skupine. Mi još nemamo čovjeka koji bi svojim radom obuhvatio sve gradove, kao što je to učinio prof. Đuka Szabo u Hrvatskoj i Slavoniji ili A. Deroko u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji¹⁾. Dosadašnji rad oko proučavanja bosansko-hercegovačkih gradova kretao se u dva pravca: proučavana je historija i arhitektura. Preko 150 naših gradova spominje se u raznim domaćim i stranim listinama, a preko 200 razvalina naših gradova vidi se u Bosni i Hercegovini. Ima gradova kojima se ime zaboravilo, a ima opet i imena gradova u raznim ispravama, a mi ih ne možemo ubicirati. Istraživači prošlosti pojedinih naših gradova najčešće završavaju historiju gradova turskom okupacijom, ponajčešće zbog toga što ima vrlo malo publiciranih izvora iz kojih se može slijediti njihov kasniji opstanak. Kako se moji podaci, prikupljeni za ovu radnju, odnose uglavnom, na vrijeme od turske okupacije do sredine prošlog stoljeća, to oni ponešto dopunjavaju dosadašnji rad.

U dosadašnjem radu oko proučavanja prošlosti i arhitekture naših gradova istakli su se: Radoslav Lopašić (1835—1893), Dr. Lajoš Thalloczy (1854—1916), Dr. Ćiro Truhelka (1865—1942), Prof. dr. Mihajlo Dinić i akademski slikar Đoko Mazalić. Manje doprinose dali su Đorđe Stratimirović, Stevo Delić, Hamdija Kapdžić, Seid M. Traljić i Alija Bejtić.

Izučavanje ovoga poglavlja bosanske prošlosti započeto je 1880. Zanimljivo je da su prve priloge dali dobro poznati hrvatski naučni radnici Ivan Kukuljević i Franjo Rački. Njih dvojica obradili su u zasebnim kraćim radnjama prošlost grada Dobora, koji leži na donjoj Bosni, do 1408 godine. Obje ove radnje objelodanjene su u 70 broju »Bosansko-Hercegovačkih Novina« od 29 VIII 1880. Kukuljevićeva radnja nosi naslov Dobor grad, i datirana je u Zagrebu 19 VII 1880,^{1a)} a Račkijevoj je naslov O gradu Doboru u Bosni.

Povjest Bihaća i još 22 grada što se nalaze na lijevoj obali Une počev od Sokoca do Otoke, temeljito je obradio R. Lopašić u djelu Bihać i bihaćka krajina. Iako je ovo djelo napisano prije 60 godina, ono i danas ima svoju vrijednost.

Dr. Ćiro Truhelka počeo je uz historiju proučavati i arhitekturu. U dvije publikacije obradio je popularno skoro trideset gradova. U prvoj je ocrtao prošlost Jajca i okolnih sedam gradova u dolini Plive i Vrbasa koji nekada činjahu obrambeni pojas Jajca, a u drugoj 22 grada, od kojih je jedini Blagaj na Buni u Herce-

¹⁾ Đ. Szabo, Srednjovjekovni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb 1920. Izdanje Matice Hrvatske; A Декор, Средњевековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији. Београд 1950 год. Просвета.

^{1a)} Ovu raspravicu ne spominje T. Smičklas u svojoj opširnoj i iscrpnoj studiji »Život i rad Ivana Kukuljevića Sackinskog«. Rad Jugoslavenske akademije CX (1892).

govini. Upravo polovinu ovih gradova obradio je i Lopašić. Truhelka je birao gradove po ljepoti. Oba su djela ukrašena slikama i crtežima.²⁾ Osim ovih opisao je još neke gradove u Glasniku zemaljskog muzeja.³⁾

Dr. L. Thalloczy sakupio je 249 listina koje se odnose na prošlost Jajca od 1450 do 1527 i kao uvod ovom jajačkom diplomataru napisao je na mađarskom jeziku povjest Banovine, grada i varoši toga vremena. Djelo je izdala mađarska akademija znanosti.⁴⁾ Taj je uvod preveo dr. M. Šufflay i učinio ga pristupačnim našim čitaocima.⁵⁾ Osim Jajca ima tu podataka za još tridesetak gradova Jajačke banovine i susjednih župa.

Za poznavanje naših gradova u srednjem vijeku doprinio je mnogo profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu Dr. Mihajlo Dinić u više svojih odličnih studija, a naročito u radnji »Zemlje Hercega Svetoga Save«. ⁶⁾

Prof. Đoko Mazalić prvi je sin Bosne koji se dao na studije arhitekture naših gradova. U nekoliko svojih studija dokazao je, da je potpuno dorastao svome poslu. Dosad je obradio deset gradova, a najopsežnija mu je radnja »Borač, bosanski dvor srednjega vijeka«. ⁷⁾

Sitnije priloge gradovima Bobovcu, Visokom i Višegradu, dao je Đorđe Stratimirović.⁸⁾ Temeljito je obradio Samobor kod Drine i Ključ u Hercegovini Stevan Delić.⁹⁾ Prof. Hamdija Kapidžić objelodanio je izvještaj nekog austriskog uhode iz 1834 godine o stanju, oružju i municiji u 19 gradova na lijevoj strani Une.¹⁰⁾ Osim toga ocrtao je i povjest grada Klobuka kod Trebinja na osnovu arhivalne građe i narodne predaje.¹¹⁾

Od mlađih ljudi koji se bave ispitivanjem bosanske prošlosti, pored drugog, obradili su po jedan grad Seid M. Traljić i Alija Bejtlić.^{11a)}

Kako je već rečeno, vrlo je malo dosada publikovanih izvora za historiju naših gradova od 1463 do 1878, a najvažniji su: dva talijanska opisa Bosanskog pašaluka, putopis Evlije Čelebije. Beschreibung von der Königreich Bosnien, Jukićev Zemljopis i povjesnica Bosne i Klaićevo djelo »Bosna« (Zagreb 1878).

²⁾ Kraljevski grad Jajce. Poviest i znamenitost. Sarajevo 1904; Naši gradovi. Opis najljepših sredovječnih gradova Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1904.

³⁾ Glasnik Zemaljskog muzeja XXVII (1915), str. 372.

⁴⁾ Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (Banatus, castrum et opidum Jajca) Budapest MCMXV.

⁵⁾ Thalloczy-Sufflay, Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450—1527. Zagreb 1916.

⁶⁾ др. Михаило Динић, Земље Херцага Светога Саве Глас С.К.А. CLXXXII Београд 1940 стр. 151—257.

⁷⁾ Đ. Mazalić, Starine po okolini Sarajeva (Gl. Zem. muzeja 1939), Hercegovina crkva kod Goražda i okolne starine (Gl. Zem. muzeja 1940), Borač i Starine u Dobrunu (Gl. Zem. muzeja 1941), Gradac kod Hadžića (Gl. Zem. muzeja 1942), Travnik i Toričan (Gl. Zem. muzeja 1948), Gdje je ležao grad Glaž (Gl. Zem. muzeja Nova serija, sveska IV—V 1950), Biograd — Prusac stari bos. grad (Gl. Zem. muzeja 1951).

⁸⁾ Ђ. Стратимировић, Град Бобовац, Гл. Зем. музеја III (1891) стр. 203; Град Високи Гл. Зем. музеја III (1891) стр. 220; Маркова кула у Вишеграду, Гл. Зем. музеја III (1891) стр. 283.

⁹⁾ St. Delić, Samobor kod Drine Gl. Zem. muzeja IV (1892) str. 255—259; Град Кључ у Херцеговини. Gl. Zem. muzeja XXIII (1911), str. 491—502.

¹⁰⁾ X. Капицић, Турски градови с оне стране Уне. Гајрет XVIII (1937) стр. 26—27.

¹¹⁾ X. Капицић, Град Клобук. Гајрет XXI (1940) бр. 10, 11, 12 и XXII (1941) бр. 1, 2 и 3.

^{11a)} Seid M. Traljić, Sarajevski grad Vratnik. Sarajevo 1937 — A. Bejtlić Zvečaj na Drini kod Goražda. Književni Zbornik Narodna uzdanica za 1949 god.

Oba talijanska opisa Bosanskog pašaluka nastala su u trećem deceniju sedamnaestog stoljeća i skoro su potpuno jednaka. Jedan od tih objelodanio je Franjo Rački,¹²⁾ a drugi fra Mijo Batinić u relaciji Splitsanina Atanasija Georgicea ili Grgičevića.¹³⁾ U putopisu Evlije Čelebije ima dosta dobrih podataka o našim gradovima iz 1660 i 1664 godine, kada je Evlija Bosnom putovao.¹⁴⁾ Beschreibung von dem Königreich Bosnien sastavio je neki austriski uhoda, sigurno vojno lice, koji je proputovao cijelu zemlju oko 1785. On se zanimao za puteve, tvrđave i njihovo naoružanje. Ovaj je izvještaj publikovao dr. Gustav Bodenstern u Glasniku Zemaljskog muzeja za 1908.¹⁵⁾ U ovoj radnji zovemo ga »anonimni opis Bosne«. Nešto građe za naše gradove ima u izvještajima dvojice Napoleonovih oficira iz 1806, koji su putovali Bosnom.¹⁶⁾ Isto tako ima podataka o poznatom djelu Ami Boue-a: La Turquie d'Europe (Pariz 1840), knjiga II i u I. F. Jukića¹⁷⁾ i Klaića.¹⁸⁾ Nešto tradicije o našim gradovima prikupljeno je u kalendaru »Bošnjaku« (1885—1888) i u prvim godištima »Bosanske vile«. Ali glavni materijal za ovo poglavlje bosanske historije jesu Manuscripta turcica u arhivu Orientalnog instituta u Sarajevu, a onda ponešto arhiv M. E. Kadića, njegova Kronika, pa siđžili raznih kadiluka.

GRADNJA I POPRAVAK GRADOVA

Najviše je naših gradova izgrađeno iznad rijeka i rječica, tih prirodnih puteva, po obroncima brda, ili na vrhuncima brežuljaka do kojih je pristup težak. Ali ima gradova građenih i u ravnicama. Neki su se gradovi priljubili uz strme obronke brda kao lastavičino gnijezdo, npr. Vranduk, dok su drugi na vrhu brežuljaka (Cazin, Podzvizd, Bosanska Krupa, Tešanj, Teočak, Sokolac, Gradačac). Na rubu izbrežine, čiji obronci gotovo okomito padaju prema rijeci ili ravnici, sagrađeni su Bobovac, Borač, Ostrožac, Kamengrad, Travnik, Glamoč, Prusac, Čajangrad itd.

Poslije turske okupacije srednjovjekovni gradovi, kao dotadašnja sijela feudalne gospode, pretvaraju se u gradove za odbranu, s naročitom posadom, jer su Turci donijeli ovamo drugu stambenu kulturu. Toj kulturi odgovaraju i drugačije zgrade. To su odžaci s kulama na više katova ili bez njih. Često su i ove kao kakve utvrde, jer su kule zidane uvijek od kamena, odžaci od kamena i drveta, a dvorišta su opasana visokim zidom. Te zgrade imaju uvijek bar jednu prostoriju za kupanje, zahod i česmu ili bunar. Od zgode do zgode, morali su se ovi gradovi popravljati, a prema potrebi zidani su i novi gradovi.

Kao razlozi za popravak zgrada mogli su biti zub vremena, navala neprijatelja i eksplozija baruta u gradu, koju je ponegdje prouzrokovao grom ili požar. U ovakvim slučajevima podnio bi dizdar (zapovjednik grada) a r z (obrazložen prijedlog) bosanskom veziru. Ovaj bi izdao bujrulđiju bosanskom mimar-agi (šef

¹²⁾ Fr. Rački, Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka. Starine Jugoslavenske akademije XIV str. 175—191.

¹³⁾ M. Batinić, Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti. Starine Jugoslavenske akademije XVII str. 136—150.

¹⁴⁾ Evlija Čelebi Sejjahatnamesi, sv. V Istanbul 1315 str. 423—549; sv. VI Istanbul 1317 str. 413—496. Onaj dio ovoga putopisa što se odnosi na Bosnu i Hercegovinu preveo je Šejh Sejjudin Kemura (Gl. Zem. muzeja (1908) str. 183—202 i str. 289—343.

¹⁵⁾ Dr. Gustav Bodenstern, Povijest naselja u Posavini g. 1718—1739 str. 95—112.

¹⁶⁾ V. Jelavić, Francuski izvještaji o Bosni (Gl. Zem. muzeja XVIII 1906 str. 318—340).

¹⁷⁾ Slavoljub Bošnjak (I. F. Jukić), Zemljopis i poviestnica Bosne. Zagreb 1851.

¹⁸⁾ V. Klaić, Bosna, Podaci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine, Zagreb 1878, Izdanje Matice Hrvatske.

građevinarstva) i kadiji dotičnog kadiluka da izađu na lice mjesta i ustanove potrebu popravka, da sastave troškovnik i o svemu podnesu arz. Tako se npr. na osnovu jedne takve bujrukdije uputio bosanski mimar Hasan prvih dana februara 1782 u Maglaj i s kadijom Tešnja, obavio pregled, napravio troškovnik i podnio ga bosanskom veziru. Vezir šalje sada svoj izvještaj s troškovnikom Porti i traži ferman za popravak i potrebni novac. Za proširenje grada, obnovu i izgradnju novog polazio je predlog od vezira.

Kada bi stigao ferman s Porte da se grad popravlja, proširuje ili nanovo gradi, kao i novac ili odobrenje da se iz ovih ili onih prihoda namiri, vezir bi posebnom bujrukdijom imenovao povjerljiva i građenju vješta čovjeka za bina-eminu (građevnog povjerenika) koji će nadzirati rad. Tako je npr. pri popravku Sokola i Srebrenika fungirao kao bina-emin Mehmed kapetan iz Gradačca (1777). Tuzlanski kapetan Ahmedbeg vršio je istu dužnost u Zvorniku (1776), a Fejzulahbeg Dženetić u Sarajevu (1822). Nakon što je postavljen bina-emin opremio je vezir bujrukdije na one kadije iz čijih područja treba uputiti majstore i materijal bina-eminu. U tim bujrukdijama je naređeno koliko treba majstora, koje vrste, koliko konja i komordžija, kolika im je plaća, kao i kakav je materijal potreban. Kad bi kadija prikupio potrebne majstore, upućivao ih je s popisom bina-eminu i o tome ilamom izvještavao bosanskog vezira. Kao majstori traženi su čerahori, zidari (duvardžije), lagumdžije i dunđeri. Kako se iz isprava, koje govore o ovom predmetu, vidi, Fojnica je uvijek slala lagumdžije, Mostar, Ljubinje, Prijepolje, Zenica i neka druga mjesta davali su čerahore, zidare, duvardžije i dunđere. Ali su majstori slati i iz drugih mjesta, npr. iz Jajca i Srebrenice.

Gvozdeni materijal naručivao se u Varešu, Kreševu i Fojnici, centrima onovremene metalne radinosti. I to je išlo preko kadija. Narudžbe, kao i potrebni novac slao je bosanski defterdar (šef finansija) obično po nekom svome službeniku. Ovaj bi robu primio i uručio bina-eminu.

Evo nekoliko primjera o gradnji i popravku gradova.

Bosanski vezir predložio je da se u Gradiški sagradi novi grad od kamena. To je odobreno fermanom od ševala 1180 (ožujak 1767). Na osnovu ovoga fermana zatražio je vezir bujrukdijom od 13 zilkade (12 travnja) od mostarskog kadije da opremi 100 duvardžija u Gradišku bina-eminu Hasanagi.¹⁹⁾

Godine 1760 stigao je ferman za popravak Stare Ostrovice. U svibnju je izdana bujrukdija mostarskom kadiji da na osnovu gornjeg fermana i ove bujrukdije odmah opremi bina-eminu dvanaest konja i komordžija i dvadeset čerahora, gdje će ostati do Mitrovdana s dnevnicom od jedne pare.²⁰⁾

Fojnički kadija poslao je 1767 lagumdžije u Bosanski Novi. U izvještaju stoji, da to čini po starom običaju.²¹⁾

Godine 1817—1819 izgrađivao se grad u Gradačcu, a kao bina-emin fungirao je Murat-kapetan Gradašćević. Njemu se kao bina-eminu pritužio Ibrahim ef. Gačo, kako njegov čifluk u Slanom ne može podnijeti da opremi 14 kola kamena za carski grad. Iz odgovora Murat-kapetana vidi se da je na Gaću otpala spomenuta

¹⁹⁾ Sidžil 5, str. 86. Svi dalji sidžili, koji se budu u ovoj radnji citirali, kao i ovaj nalaze se u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu. To su protokoli Šeriatskog suda u Sarajevu.

²⁰⁾ Sidžil 5, str. 48.

²¹⁾ Rukopis bivšeg Balkanskog instituta u Sarajevu br. 1794, sada u Orientalnom institutu.

količina kamena prema bujruldiji, a prema mišljenju pokrajinskih prvaka i po saglasnosti stanovnika kadiluka. Njemu, bina-eminu, nije briga koliko je građe i koje vrste odredio kadija na selo Slano, je li to troja, četvora ili četrnaestera kola kamena, jer on neće upotrebiti ni jednog za svoju zgradu. I njemu ne spada u kompetenciju da oprašta, a ako je što kome krivo, može se žaliti valiji i on mu može oprostiti.²³⁾

Bina-emin Murat obratio se nedatiranim pismom Osmanbegu, zastupniku derventskog kapetana, uz koje je priložio vezirev nalog i potvrde, te ga moli da ukupni doprinos za popravak grada u Gradačcu koji otpada na njegovu kapetaniju, a koji se imao pokupiti zajedno s vezirovim taksitom. Potvrdu na naznačeni iznos neka zadrži, a nalog s novcem neka pošalje. Novac mu je potreban za isplatu zidara i radnika. Usljed nestašice novca u Murat-kapetanovom kraju nije mogao sakupiti potrebnu sumu, pa je zbog toga zapao u veliku nepriliku.²⁴⁾

Kako se vidi, država je gradila i popravljala gradove u vlastitoj režiji, ali ima primjera da su taj posao preduzimali i privatnici uz pogodbu s državom. Iz jedne isprave kadije Bosna-Broda (Travnik) vidi se, da je Ahmedaga Dženetić, nekada po cijeloj Bosni dobro poznati sarajevski trgovac, bio preduzeo popravak grada u Dubici i u to ime primio iz bosanske blagajne 2391½ groša, i da je prije nego je pristupio popravku umro. Na 15 zilkade 1162 (27 X 1749) povratio je Ahmedagin sin Smailbeg pred sudom gornji iznos bosanskom tefterdaru Mustafa-efendiji u prisustvu bosanskog vezira H. Bekir paše. U isti mah predao je tefterdar spomenutu svotu na čuvanje Jevrejinu Josefu Čolaku. Sigurno se ovdje radilo o nekom profitu, jer je Čolak bio neka vrsta bankara, kako se to vidi iz drugih izvora.²⁵⁾ Ovo svakako neće biti usamljen primjer.

Evo nekoliko podataka i o narudžbi alata i potrebnog materijala:

Godine 1765 nabavljen je potrebni gvozdeni alat i klinci za gradnju tvrđave u Gradačcu. Cijena je bila velikim maljevima na oku po 4 pare, malim po 1, čuski-jama po 4, klincima po 6, a trnokopima i lopatama 10 para po komadu. U kolovozu 1767 naručio je bosanski tefterdar preko emina u Kreševu i Fojnici klinge za popravak tvrđave u Beogradu. U travnju 1768 naručio je on u istim mjestima gvožđe za tvrđavu u Prijedoru. Godine 1766 naručeni su klinci u Varešu. Kreševu, i Fojnici za tvrđavu u Gradiški. Godine 1771 stigla je u Kreševo slična narudžba za potrebe gvožđa u Zvorniku.

Čerahori i drugi majstori pozivani su i odlazili na rad i izvan Bosanskog Pašaluka. I o tome ima nešto podataka. Iz fragmenta jednog mostarskog sidžila iz 1685 vidi se da je spomenute godine došao u Mostar carski čauš Mehmed s fermanom kojim se nalaže da Hercegovački sandžak opremi 300 majstora kršćana za popravak grada u Budimu, za koji se kaže da stoji na granici carstva. Tome je čaušu predato 13 ljudi iz Mostara u ožujku 1685.²⁶⁾ Godine 1693 izdat je ferman kojim se traži da Bosna opremi 300 majstora zidara, kamenara i tesara za popravak bedema beogradske tvrđave. Da se ovom nalogu udovolji razaslao je bosanski vezir bujruldije na kadiluke. Kadiluk jajački opremio je na osnovu te bujruldije 22

²²⁾ Sidžil 5, str. 91.

²³⁾ R. Muderizović, Biografija Mulle Mestvice i korespodencija Murad-kapetana Gradaševića iz 1818—1819 god. (Gl. Zem. muzeja XLIV (1932) str. 74.

²⁴⁾ R. Muderizović, o, c, p, 79.

²⁵⁾ Kadića arhiv u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu br. 136.

²⁶⁾ Fragment mostarskog sidžila u Orijentalnom institutu u Sarajevu br. 965.

majstora u Beograd. Kako 1693 nije posao oko popravka završen, to se nastavio i sljedeće godine. Ponovo je izdat ferman po kome treba da opremi u Beograd Bosanski sandžak 200, a Hercegovački 100 majstora. Ovoga puta opremilo je Jajce 20 majstora. U oba slučaja su ti majstori pokupljeni po selima i u oba puta dobio je svaki majstor po 1000 akči predujma.²⁷⁾ Godine 1694 opremljeni su čerahori iz Zenice. Između 1739 i 1741 opremljeni su naši majstori u Beograd.

Za gradnju i popravak gradova davala je država novac, tj. novac se namirivao iz raznih državnih prihoda i daća, ali se u tu svrhu, kako se ono kaže, udarao i namet na vilajet. U više mahova popravljan je sarajevski grad i svaki put se potrebni novac namirivao nametom na Sarajevo i na nahije koje su pripadale sarajevskom mulaluku. (Visoko, Fojnica s Kreševom, Neretva i Prozor). Četiri ove nahije doprinijele su 1785 godine 815 groša.²⁸⁾ Poslije eksplozije municije uslijed udara groma izdana je bujrukdija za popravak sarajevskog grada, za bina-emin imenovan Fejzulahbeg Dženić i određeno da troškove koji su po proračunu iznosili 39.000 groša, podmiri: Sarajevo 38.000, a Visoko i Fojnica 1.000 groša.²⁹⁾ Ima slučajeva da je država davala samo jedan dio potrebnog novca, a ostatak je razrezivan na stanovništvo onoga kadiluka u kome je dotični grad.

Ima i takvih primjera da su gradski zapovjednici sami na svoj račun popravljali svoj grad. Iz pisma vrandučkog dizdara, iz godine 1827, saznajemo da su zapovjednici (age) zaključili da se popravi vrandučki grad iz njihovih plaća i iz plaće derventskog kapetana.³⁰⁾

Radnici su počinjali svoj dnevni posao dva sata po izlasku, a ostavljali ga jedan sat prije zalaska sunca. To je bio običaj. Pored nadnice imali su hranu i prenoćište. Radovi su počinjali u travnju, a završavali o Mitrovdanu. Pri završetku građevne sezone vraćali su se radnici kući. Pred polazak isplatio bi im bina-emin zaradu, a oni, odnosno njihovi neimari, očitovali bi pred kadijom i svjedocima, da su potpuno isplaćeni i o tome bi se sastavio zapisnik. Takav jedan zapisnik napisan je 17 VI 1179 (prvog prosinca 1765) koji sadrži očitovanje majstora koji su radili na gradu u Bosanskom Novom.³¹⁾

Radnici koji se nazivaju čerahorima nisu dobivali nikakve plaće. Čerahorluk se smatrao obavezom seljaka nekih sela da besplatno sudjeluju pri gradnji odnosno popravku gradova, mostova i drugih državnih gradnji. Za ovo nalazimo dvije potvrde. Iz fermana sultana Mehmeda, sina sultana Ibrahima, od 18 III 1655 vidi se da je i muslimansko i kršćansko stanovništvo Rudog bilo oprošteno od raznih daća i obaveza, među kojim se navodi i čerahorluk. Iz jednog tuzlanskog sidžila znamo da se 1642 popravljao grad u Budimu i, kako su Banovići pripadali u čerahorska sela, pozvani su seljaci da dođu u Budim, i mjesto toga oni su platili sumu od 1400 akči.

GRADSKA POSADA

Od druge polovine XVI stoljeća bile su u Bosni dvije vrste gradova. U prvu vrstu pripadali su oni gradovi koji su direktno potpadali pod vlast bosanskog vezira kao vrhovnog civilnog i vojnog zapovjednika Bosanskog Pašaluka ili ejaleta, i

²⁷⁾ Dr. Č. Truhelka, Pabirci iz jednog jajačkog sidžila, Gl. Zem. muzeja XXX (1918) str. 164.

²⁸⁾ Kadića arhiv u Gazi Husrevbegovoj biblioteci br. 218—222.

²⁹⁾ Kadića arhiv u Gazi Husrevbegovoj biblioteci br. 1098.

³⁰⁾ Manuscripta turcica u Orijentalnom institutu u Sarajevu br. 4930.

³¹⁾ Kadića arhiv u Gazi Husrevbegovoj biblioteci br. 165.

njima je upravljao dizdar, a u drugu vrstu spadali su gradovi pojedinih kapetanija kojima je na čelu bio kapetan, koji je takođe bio izravno potčinjen bosanskom veziru. Prema tome, u prvoj su grupi samostalni gradovi, a u drugoj gradovi pojedinih kapetanija. Dizdar je uvijek zapovjednik samo jednog grada, a pod vlašću kapetana moglo je biti više gradova.

Posada samostalnih gradova sastojala se od 3 roda vojske i to: mustahfiza, tobdžija i džebedžija s arabadžijama, dok je u gradovima po kapetanijama bilo više rodova vojske. Osim gore spomenuta 3 roda vojske bilo je u gradovima kapetanija azapa (stražara), farisa (konjanika), pasbana (noćnih čuvara), martoloza i donlija (dobrovoljaca).³²⁾

Kako nas ovdje zanimaju samostalni gradovi, to ćemo se u prvom redu osvrnuti na pojedine rodove vojske ovih gradova, tj. na mustahfize, tobdžije i džebedžije s arabadžijama.

Mustahfizi (od arapskog »hifz« a znači čuvati) su rod vojske po gradovima čija je služba bila vezana uz grad i opkop ili šarampov oko grada. Oni su bili dužni da vrše službu danju i noću i da u slučaju opsade brane grad puškom i sabljom u ruci. Bilo je mustahfiza timarlija i alufedžija. Prvi su za svoju službu uživali timare (mala lena) u iznosu od 700 do 1400 pa i više akči i spadali su u red spahija, a drugi su dobivali dnevnu plaću ili alufu u iznosu od 5—18 akči.

Ti su timari bili u blizini onoga grada u kome su služili, a i podalje od njega. Ali, bilo je tih timara i znatno udaljenih od gradova u kojima su uživaoci vršili službu. Tako su npr. mustahfizi grada Kotora na Vrbanji imali svoje timare u nahiji Dubrovnik, koja se nalazila u današnjem Visočkom kraju. Do toga je došlo tako što je jedan dio mustahfiza, negdje u XVI stoljeću, bio premješten iz grada Dubrovnika u Kotor. Takvih je slučajeva bilo više. Ali, ima i takvih slučajeva gdje su se mustahfizi timarlije pretvarali u mustahfize alufedžije. Do toga je došlo zbog sužavanja granica Turskog Carstva poslije Karlovačkog (1699), Požarevačkog (1718) i Svištovskog mira (1791).

Kao primjer navodim ovdje berat (dekret) izdan mustahfizu grada Izačića, nekom Hasanu, 1 reb. I 1211 (4 X 1796), u kome mu se dnevna plaća povisuje od 5 na 9 akči dnevno, zbog toga što je izgubio svoj posjed nakon razgraničenja s Austrijom iza Svištovskog mira.³³⁾

Iz jednog nedatiranog popisa gradova u Bosanskom Pašaluku vidi se da je u svemu bilo 805 mustahfiza u sljedećim gradovima:³⁴⁾

Grad Sarajevo . . .	15	vojnika (nefera)
Travnik	30	„
Jajce	30	„
Jezero	7	„
Sokolac kod Jezera .	3	„
Bočac	8	„
Kotor	8	„
Banja Luka	30	„

³²⁾ X. Крешевљаковић, Капетаније и капетани у Босни и Херцеговини, „Годишњак историјског друштва у Босни и Херцеговини“ Год. II (1950), стр. 99—104.

³³⁾ Ovak sam berat vidio u ljetu 1934 u Mumina Bajrića onovremenog imama u selu Paparima kraj Bihaća.

³⁴⁾ Kodeks u Orijentalnoj zbirci Historijskog instituta Jug. Akademije u Zagrebu br. 1420 fol. 56a.

Gradiška	30	vojnika (nefera)
Kamičak	5	„
Džisri Kebir s Ostro- vicom	5	„
Glamoč	15	„
Livno	40	„
Duvno	55	„
Ljubuški	45	„
Mostar	40	„
Blagaj	60	„
Počitelj	60	„
Ključ u Hercegovini	20	„
Dobrun kod Više- grada	6	„
Samobor	20	„
Hisardžik	10	„
Zvečaj kod N. Pazara	10	„
Srebrenica	30	„
Teočak	20	„
Kušlat	12	„
Zvornik	40	„
Šabac	30	„
Tuzla	6	„
Doboj	10	„
Maglaj	8	„
Sokolac	12	„
Srebrenik	15	„
Tešanj	18	„
Prusac	18	„
Vjenčac (Vinac) . . .	5	„
Susid	5	„
Vranduk	20	„

U gornjem popisu nije označeno da li su to mustahfizi, timarrije ili alufedžije, ili jedni i drugi zajedno, ali sudeći po nekim drugim ispravama rekao bih da se ovaj popis odnosi samo na mustahfize-timarrije.

Sva je prilika da je zapovjednik mustahfiza bio sam dizdar.

Topdžije (od turskog »topči«) su vršile službe po gradskim tabijama. Njih nije bilo mnogo. Njihovi su se zapovjednici zvali topčage, topčibaše i sertopi. Sva tri ova naziva imaju isto značenje. Alufa topčija nefera iznosila je oko 15 akči.

Ko je htio da bude topčija, trebalo je da se zato izobrazi i položi ispit. O tome nisam našao nikakvih podataka za naše krajeve, ali kako su to bile nasljedne službe, držim da je otac podučavao sina isto onako kao što su mnoge naše zanatlije učile zanat kod svoga oca.³⁵⁾

³⁵⁾ I. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti teşkilatundan Kapukuli Ocakları, II Ankara 1944.

Džebedžije (»džebe« arapski oklop, s nastavkom »dži«-oklopnik) su se brinuli o čuvanju i prenošenju municije iz grada u grad i na ratište. Ni njih nije bilo mnogo, a ne znamo da li ih je imao i svaki grad. I njihova je služba usko vezana za gradove, jer su baruthane (magacini za municiju) bili u samim gradovima. U rat je po starom običaju išao svaki šestih džebedžija. Zapovjednici su im se zvali džebedžibaše.

Kada je 1804 pošao bosanski namjesnik Bećir paša u Beograd da izgadi spor janjičara i smederevačke raje, zatražio je bujruhdijom od kapetana i dizdara po gornjem pravilu iz 19 bosanskih gradova 64 džebedžijska nefera.³⁶⁾

Kako su u toj bujruhdiji navedeni brojevi vojnika koje treba da dade svaki grad, po njoj možemo saznati i približno broj džebedžija u sljedećim gradovima:

Travnik	2 vojnika
Vranduk	2 „
Tešanj	3 „
Doboj	2 „
Maglaj	2 „
Soko	2 „
Srebrenik	3 „
Brčko	2 „
Teočak	4 „
Višegrad	2 „
Samobor	3 „
Sarajevo	1 „
Dobrun	3 „
Hisardžik	2 „
Radoševo	3 „
Zvornik	13 „
Šabac	8 „
Srebrenica	5 „
Kušlat	2 „

Vojne jedinice. Rodovi vojske dijelili su se na džemaate (kompanije), a ovi opet na ode (vodove). Na čelu džemaata je aga, a na čelu ode odobaša. Neki su se džemaati dijelili na buljuke, a ovima su opet bili na čelu buljukaše.

Iz raznih se isprava vidi, da je bilo po nekim gradovima jerlu neferata, jerlu džemaata i jeni džemaata. Jerlu znači domaći, a jeni novi. U čemu je bitna razlika između ova dva dodatka, nije mi potpuno jasno. Poznato mi je samo to da je bio jedan izvjestan broj vojnika gradske posade, koji nije mogao ni u doba rata poći u boj i napustiti grad iako mu nije prijetila nikakva opasnost. Znam i to da su od vremena do vremena novi džemaati po gradovima osnivani, obično na predlog bosanskog vezira, a i premješteni po cijeli džemaati iz jednog grada u drugi. Držim da će biti u ovome ta razlika. Ima slučajeva da je po želji i pojedini nefer premještan iz grada u grad i prebacivan iz jednog roda vojske u drugi. Ovakvo premještanje i prebacivanje dešavalo se i po kazni u doba mira.

³⁶⁾ S. Kemura, Prvi srpski ustanak pod Karađorđem, Sarajevo 1914 str. 9.

Svaki vojnik mogao je istupiti iz gradske posade i poći kuda mu je drago, a njegovo je mjesto odmah popunjavano. U gradsku posadu spadao je i čuvar gradskog *ambara*.

Sve službe aga i vojnika (nefera) bile su nasljedne i prelazile su s oca na sina, brata ili bližeg rođaka. Za novog službenika bio je samo jedan uvjet, i to — da je sposoban za tu službu. To se vidi iz raznih predloga koje u ovakvim slučajevima podnose dizdari bosanskom veziru kad se radi o postavljanju novog službenika.

Gradske su posade sačinjavali, uglavnom seljaci, i sitni građani iz bliže okoline grada. Da li su se ovi službenici bavili i smjeli baviti još kakvim drugim poslovima nije mi poznato. Po popisima ostavština iza umrlih vojnika i zapovjednika, do kojih sam došao, vidi se da je to sve bila prava sirotinja. Posve su drugo bili oficiri i neki vojnici koji su služili po kapetanijama.

Berati. Svaki vojnik i oficir postavljen je na predlog dizdara a ovaj na predlog vezira, i svaki je dobivao berat (dekret). Te je berate izdavala *Büyük kal'a kalem* (Velika kancelarija gradova) u Istanbulu, koja je vodila tačnu evidenciju. Pored ove bila je i u *Bosni defterhانا* u kojoj je vođena evidencija. Svaki je dizdar imao svoj spisak posade i u njemu bilježio sve promjene. Sva ova arhiva otpremljena je 1851 ili 1852 godine u Istanbul.³⁷⁾

U svakom beratu stoji: na čije se mjesto postavlja nosilac berata, u koji džemaat, u koju odu, na čiji predlog i kolika mu je plaća, odnosno *timar* koji mu se daje, te da treba da svoju službu tačno vrši i da se pokorava svome zapovjedniku dok je ovaj na svome mjestu i u pravu.

Dizdar i mustahfizi, kako je već rečeno, dobivali su kao plaću *timare*. To su mala lena. Prema beratima koji su mi došli do ruku, iznosili su ti timari 700 do 3.400 akči. Po tome što su uživali *timare* ubrajali su se u male *spahije*. Ti timari nazivaju se u beratima *gedik-timar*, a to znači da je za ovaj timar vezana neka služba. Mustahfiski timar iznosio je obično 700—1400, a dizdarski do 3400 akči. Dizdarski su timari tzv. *serbest-timari* (slobodni timari). Razlika je u tome što je uživatelj *serbest timara* imao pravo da pobira globe od zločinaca osuđenih na novčanu globu, na koju je delikventa osudio koji *kadija*.³⁸⁾

Ostala dva roda vojnika dobivali su je *vmiju* (dnevnicu) u gotovom novcu od osam, devet, deset pa i 15 akči za nefere, a za age do trideset pa i četrdeset akči dnevno, a isplaćivalo se godišnje jedanput, i to unatrag, iz raznih državnih prihoda, a i to je bilo beratima određeno. Te je plaće primao cijeli džemaat zajedno i onda među sobom dijelio. Plaću je podizao jedan od družine, opunomoćeni član jednog ili više džemaata istoga grada, a zvao se *havaledžija*, ili kako bi se danas reklo režiser. Posjednici timara bili su oprošteni od svih daća kao i oni koji su primali plaću. Ali, bilo je i dizdara i mustahfiza koji su primali plaću kao *tobdžije* i džebedžije. To su dizdari i mustahfizi novijih gradova i nanovo ustrojenih džemaata u starim gradovima. Tako je u jednom gradu moglo biti mustahfiza *timarlija* i mustahfiza *alufedžija*. Takav slučaj našao sam u gradu Kotoru na Vrbanji.

³⁷⁾ Od više starih ljudi slušao sam već podavno kako je svu staru arhivu otpremio *Omerpaša Latas* u Carigrad u vrijeme svoga pašovanja u Bosni (1850—1852), a to je zabilježio i *Miroslav Kukuljević* u svom djelu štampanom u Sarajevu 1879 pod naslovom »Grundbesitzverhältnisse in Bosnien und der Hercegovina«.

³⁸⁾ Dr. *Ciro Truhelka*, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, Gl. Zem. muzeja XXVII (1915) str. 146.

ali je bilo i takvih mustahfiza koji su bili timarlije, pa postali plaćenici. To su oni koji su se povukli iz gradova koje su zauzeli Mlečani ili Austrijanci, pa im timari ostali van nove granice. Takvih je mustahfiza bilo po gradovima uz austrijsku i mletačku granicu (Izačić, Sokolac, Kladuša itd.).

Iz izgubljenih gradova premještane su i čitave posade u nove i obnovljene gradove. Čini se da je tako čitava posada izgubljene Kostajnice prebačena u Kozarac, a posada Cetingrada u gradove Prekounja. Kratko rečeno, dok je Turska bila u ofanzivi, premještane su posade iz unutrašnjosti prema periferiji, a poslije mira u Karlovcima, i kasnije, povlačene su iz izgubljenih gradova u obnovljene i proširene kao i u novosagrađene gradove na novoj granici i u unutrašnjosti.³⁹⁾

Dizdar je glavni zapovjednik grada i gradske posade, a postavljen je na predlog bosanskog vezira. Poznat mi je jedan slučaj gdje je dizdar postavljen na predlog kapetana Kobaške kapetanije.⁴⁰⁾ Kakav je bio odnos između dizdara i kapetana onih gradova koji su bili u okviru pojedinih kapetanija, nije poznato. Dizdar je stavljao predlog za postavljanje svih nefera i aga svoga grada. Preko njega je išlo svo dopisivanje s vezirom, defterdarom (šefom finansija) i kadijom. Kako su u nekim gradovima bile tamnice u koje su zatvarani politički krivci i zločinci, i oni su upućivani na adresu dizdara s naredbom da ih zatvori ili smakne, već prema tome kako je glasila presuda. Poznatije tamnice bile su u Sarajevu, Vranduku, Doboju, Travniku, Livnu i Počitelju. Za hapšenike je bio dizdar lično odgovoran.

Dizdar se nije smio udaljiti od grada ni u doba mira ni u doba rata., a ako je to baš iziskivala služba, onda je to činio sa znanjem i dopuštenjem kadije svoga kadiluka. Kako sam slušao 1934 godine od devedesetgodišnjeg starca u Podzvizdu, nekog Mehe Pašina, dizdar je smio od zidina otići toliko daleko, kako ga je mogao doviknuti stražar s gradskog bedema. Dizdar Dubrovnika, Džafer, sin Solak-Skendera, tražio je 1565 od suda da mu se dozvoli da ode u četnički rat (akin), ali mu je molba odbijena s motivacijom da po zakonu dizdar ne smije ostavljati svoj grad (tvrđavu).⁴¹⁾ Godine 1827 pozvan je dizdar Vranduka u Sarajevo radi pregleda berata i unošenja u novi defter. Pa iako je to službeno putovanje, ipak je on morao da za to zatraži od naiba u Zenici dozvolu i putnicu za taj put.⁴²⁾ Kako dizdari nisu smjeli napuštati grada na duže vrijeme, među njima, koliko znam, nema ni jednog hadžije, pa ako se koji i nađe, on je tu dužnost, koju mu uz neke uslove vjera nalaže, morao obaviti prije nego je postao dizdar, ili pošto je tu službu napustio.

Među dizdarima se našlo ljudi koji su, za ona vremena, imali lijepo obrazovanje, a ovakvih je ljudi bilo i među ostalom posadom. Tu i tamo nađe se po koja knjiga koja je napisana ili prepisana od strane ovih ljudi.

Bilo je dizdara i dobrotvora.

Dizdar i age džemaata imali su svoje čehaje ili zastupnike.

Neki su gradovi imali naročito g b e v a b a (vratara). Očuvao se jedan berat iz koga se vidi, da je neki Mehmed od mustahfiza vršio tu službu u gradu Kotoru s dnevnom plaćom od petnaest akči. dok su ostali mustahfizi s jevmijom imali devet akči dnevno. Vrtar grada Počitelja uživao je timar.⁴³⁾

³⁹⁾ H. Kreševljaković, o. c. p. 100.

⁴⁰⁾ Ovaj sam berat vidio u umrlog ing. Suljage Salihagića u Banjoj Luci u ljetu 1938.

⁴¹⁾ Sidžil br. 2 u Gazi Husrevbegovoj biblioteci.

⁴²⁾ Manuscripta turcica br. 4929 u Orientalnom institutu u Sarajevu.

⁴³⁾ Ovaj sam berat vidio na istom mjestu kao i onaj što je naveden u bilješki 40.

Po gradovima su bili ambari i imali su svoje naročite čuvare, koji su spadali među mustahfize. Godine 1178 (1764—65) umro je u gradu Počitelju čuvar ambara neki Jusuf, a na ovo upražnjeno mjesto predloži dizdar Mustafa, sina umrlog Jusufa Mehmed Tahira, i da mu se za tu službu dodijeli gedik-timar od 1.400 akči u nekom selu Ljubinjske nahije.⁴⁴⁾

Skoro je svaki grad imao i džamiju. Džamijski službenici kao da nisu spadali u gradsku posadu. I njih je plaćala država. Po nekim gradovima imali su gedik-timare, a po drugim opet primali su i jevmiju.

Ovi su službenici postavljeni na predlog kadije dotičnog kadiluka.

Obnova berata. Pri svakoj promjeni na carskom prijestolju obnavljani su svi berati, pa i berati gradskih posada. Stari su se berati slali Velikoj kancelariji u Istanbul i dobivali novi. Tom se prilikom plaćala neka taksa za obnovu berata bosanskoj blagajni kad bi stigao novi berat. I baš zbog toga, danas nailazimo mnogo više na obnovljene nego izvorne berate.

Smotra mustahfiza (joklama). Od zgrade do zgrade obavljala se joklama (pregled) mustahfiza po svim gradovima. To su vršili naročiti inspektori, obilazeći grad po grad. Prva takva poznata joklama obavljena je 1565/1566.⁴⁵⁾ Takvu jednu joklamu obavljao je neki Mehmed Redžep 1755 u našim gradovima. Zanimljivo je da je trošak oko toga padao na leđa siromašnih mustahfiza. Tom prilikom otpalo je na mustahfize Vranduka 18 groša.⁴⁶⁾ Prema jednom aktu koji sam vidio u jednog stanovnika u Tržcu obavljena je jedna joklama oko 1830 god.

Prezimana Dizdar, Dizdarević, Buljubašić, Topčagić i Odošagić sjećaju nas danas na nekadašnje zapovjednike nižih gradova i njihovih posada.

Nošnja. Gradska posada nije imala naročite nošnje. I zabiti i neferi bili su odjeveni onako kako su se odijevali i ostali gradski i seoski stanovnici. To se vidi iz popisa ostavine jednih i drugih. Evo jednog takvog popisa. 1818, po smrti zborničkog dizdara Sulejmanage, sastavljen je popis ostavine, i od odjeće i obuće navodi se: kratka anterija, jelek, dizluk, čakšire, čizme, kauk, čulah s fesom oko koga je omotan bijeli šal, pa kratki i dugi čurak i džube. Od oružja imao je dugu pušku i sablju. Od ostalih važnijih stvari navodi se tespih, čibuk i šator.⁴⁷⁾

Gradske posade s dizdarima ukinuo je bosanski vezir Mehmed Salih-paša Vedžihija, dakle isti onaj vezir koji je dokinuo i kapetane. Od bosansko-hercegovačkih spahija, među koje su spadali dizdari i mustahfizi timarlije, stvorio je Vedžihija četiri alaja (puka) Suvari redife (konjička rezerva). Ti su se alaji zvali bosanski, hercegovački, kliški i zbornički. Na čelu alaja je miralaj (pukovnik). To je sve učinio ovaj vezir prvih mjeseci svoga nastupanja na stolicu bosanskog vezira. Ove reforme provodio je on i u Hercegovini, ma da je njome vladao Ali-paša Rizvanbegović. Dr. M. Prelog primjećuje u svojoj »Povijesti Bosne« (dio II. str. 61), da Bašagić u »Kratkoj uputi« (str. 152) nije naveo tačno godinu kada je ta reforma provedena. Sada i to možemo približno ustanoviti.

Vedžihija je postavljen za bosanskog vezira 13. VII. 1835, a zasio je na ovaj položaj 15. X. iste godine. Hercegovački alaj konjičke rezerve bio je organizovan prije 11 zilkade 1251 (28 II 1836), a miralaj mu je bio Zulfikar. To saznajemo iz

⁴⁴⁾ Ovaj berat vidio sam u Bećira Kapića, imama u Počitelju 1934 godine.

⁴⁵⁾ O ovoj joklami ima podataka u Sidžilu br. 2 u Gazi Husrevbegovoj biblioteci.

⁴⁶⁾ Manuscripta turcica br. 4894. U Orijentalnom institutu u Sarajevu.

⁴⁷⁾ Kadića arhiv br. 291 u Gazi Husrevbegovoj biblioteci.

teskere spomenutog vezira pod gornjim datumom, kojom je uvrstio u hercegovački alaj počiteljskog dizdara Mustafu i zamjenika (ćehaju) Omera u istome gradu.

I dizdar i ćehaja Počitelja uživali su po jedan gedik-timar od 2000' akči. Po spomenutoj teskeri, Vehidžija je spojio ova dva timara u jedan od 4000 akči i odredio da Mustafa i Omer vrše službu u hercegovačkom alaju naizmjenično i da naizmjenice uživaju taj novi timar. Vrijedno je istaknuti da se u teskeri ne spominje da je Mustafa bio Dizdar, a Omer ćehaja Počitelja. Prema tome dizdara i gradskih posada ovoga tipa nestalo je između 15 X 1835 i 28 II 1836 god.^{47a)}, ali i nakon toga po nekim našim gradovima stanovali su dizdari i drugi članovi posade još dugi niz godina.

INVENTAR NAŠIH GRADOVA

U dosadašnjim radnjama o našim gradovima nema ni spomena o njihovom inventaru. Nešto malo oružja prikupio je Zemaljski muzej u Sarajevu i to je sve. Bivši kustos Zemaljskog muzeja Vejsil Ćurčić napisao je opsežnu radnju o starom oružju u Bosni i Hercegovini, ali ni u toj radnji pisac ništa ne govori o oružju i municiji naših gradova.⁴⁸⁾ Tome je razlogom što dosada nije bio poznat nijedan izvor koji bi nas bar donekle upoznao s njihovim inventarom.

Popis oružja, hrane i municije u 67 bosanskih gradova, sastavljen 1833 god., kojeg ovdje donosimo daje nam dovoljno podataka da osvijetlimo i to tamno pitanje, premda taj popis ne obuhvata sve gradove Bosne i Hercegovine u onovremenim granicama, jer u tome popisu nema hercegovačkih gradova, zbog toga što je Hercegovina tada činila zaseban pašaluk.⁴⁹⁾ Ipak ovaj popis vrijedi i za Hercegovinu, jer je i u hercegovačkim gradovima bio isti inventar.

Prema ovome popisu u bosanskim je gradovima bilo raznih vrsta hladnog i vatrenog oružja, razne municije, alata i raznih drugih stvari potrebnih vojsci, zatim hrane i pribora za vodu, te muzičkih instrumenata i nešto ljekarija. Sada da to kratko ogledamo.

A — Oružje i municija

a) **hladno oružje** — Od ove vrste oružja bilo je strijela, kopalja, sabalja, i noževa.

1. **strijele** — U samom Bihaću nađeno je 2.000 starih strijela i lukova za strijele.

2. **koplja** — U nekoliko gradova zabilježeno je po koje koplje i držak za koplje, te šiš ili kratki bodež.

3. **sablje** — U više gradova nađeno je sabalja i oštrica od njih. Sablje su mahom importirane, ali su kovane i u nas. Znamo da je već 1477 u Sarajevu postojala sabljarska čaršija (Suki-sejjafin)⁵⁰⁾ U ovom gradu živi i danas

^{47a)} Ova je teskera vlasništvo jednog potomka počiteljskih dizdara, a ja sam se s njome upoznao dobrotom Bećir ef. Kapića, imama u Počitelju i Hamida Hadžibegića, naučnog saradnika.

⁴⁸⁾ V. Ćurčić, Starinsko oružje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1943 godine. Separat iz Gl. Zem. muzeja za 1943.

⁴⁹⁾ Upravo početkom 1833 odvojena je Hercegovina od bosanskog ejaleta i učinjena zasebnim pašalukom pod upravom poznatog Alipaše Rizvanbegovića — Stočevića.

⁵⁰⁾ Sidžil br. 20 str. 33; S. Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe. Gl. Zem. muzeja XXII (1910) str. 624.

porodica s prezimenom Sabljari. U XVII stoljeću kovane su izvrsne sablje i u Konjicu koje su po kvalitetu zaostajale samo za njemačkim.⁵¹⁾ Ovaj je obrt bio poznat u Fojnici u XIX stoljeću, a ovamo su se naselili majstori iz Konjica.⁵²⁾

Sablje su prije nošene o lijevom bedru, samo se nisu pasale, no su se nosile na gajtanu, koji je udarao s desnog ramena koso preko prsa i leđa. Ovako privezati sablju za gajtan nije svako umio. Bio je to posao kazaza, obrtnika koji su gajtan pravili i sablje vezali.⁵³⁾ Sudeći po narodnoj pjesmi, uz gajtan je morala biti i kajasa. Pjesma kaže, kako bi junak zarobljenu djevojku bacio iza sebe na konja i pritegao je mukademo pasom, i po tome od sablje kajasom.

Za sveze za sablju zna i naš popis, iz koga doznajemo da su kupovane u testetima (1 teste je 10 komada).

4. noževi — U nekim je gradovima zapisano nešto i noževa. Možda će to biti oni poznati handžari. Ova vrsta oružja ponajviše je domaći proizvod. U više naših mjesta proizvođeni su noževi. Na osobitom su glasu bili handžari iz Foče i Sarajeva, gdje su ih izrađivali doseljeni Fočaci ili Foče. Prvih dana iza okupacije Sarajeva (1878) zabranila je okupaciona uprava proizvodnju i prodaju handžara.⁵⁴⁾ Obrtnici, koji su proizvođili noževe zvali su se bičakčije, a kore za njih koredžije. U Sarajevu ima porodica s prezimenom Bičakčići i Koredžići ili Koradžije.

U Banjoj Luci je zapisano 8 kukastih noževa. Biće da su ti noževi zaplijenjeni po porazu austrijske vojske pod Banja Lukom 1737, jer ovakvih noževa u nas drugdje nije bilo.

b) Vatreno oružje i municija

1) Topovi — Ako u Bosnu nije došlo vatreno oružje još sredinom XIV stoljeća, onda je prvi top na bosanskom teritoriju bio onaj što su ga Dubrovčani otpremili 22 rujna 1378 bosanskom kralju Tvrtku I. Više puta iza toga slali su mu Dubrovčani male količine praha (baruta). Ali Tvrtko je ovo oružje dobivao i iz Mletaka. O tome imamo opet prvu sigurnu vijest iz godine 1383.

Prva vijest o vatrenom oružju, o topovima ili bombardama u Dubrovniku, potiče iz godine 1351. Ako je onaj top što su ga Dubrovčani uputili Tvrtku I prvi na bosanskom zemljištu, onda Bosna zaostaje za Dubrovnikom samo za 27 godina, što za ona vremena nije bio baš velik razmak. Osim toga, vrijedno je da se istakne da je poslije Dubrovnika Bosna prva zemlja s vatrenim oružjem na Balkanu. S obzirom na ona vremena još je manje zakašnjenje u tome pogledu za Zapadnom Evropom, jer se vatreno oružje u Firenci javlja 1326, u Parizu 1338, iste godine i u Engleskoj, a 1346 u Aachenu u Njemačkoj.⁵⁵⁾

Zbog nezdravih prilika u Bosni, koje su nastale poslije smrti Tvrtka I (1391), artiljerijom iz Dubrovnika snabdijevala se krupna i sitnija, pa i sasna nepoznata feudalna gospoda još više od bosanskih vladara. S time u vezi spominju se bosanski velikaši Hrvoje Vukčić Hrvatinić (umro 1416), Sandalj Hrančić

⁵¹⁾ S. Kemura, Iz Sejahatname Evlije Čelebije, Gl. Zem. muzeja XX (1908) str. 333.

⁵²⁾ H. Kreševljaković, Vareš kao glavno središte gvođenog obrta u Bosni i Hercegovini do 1891 godine, Sarajevo 1942. Separat iz Gl. Zem. muzeja str. 37.

⁵³⁾ H. Kreševljaković, Esnaf i obrti u Bosni i Hercegovini (1463—1878) Zagreb 1935, str. 90.

⁵⁴⁾ H. Kreševljaković, Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878, Sarajevo 1937, str. 64.

⁵⁵⁾ др. М. Динић, Прилози за историју ватреног оружја у Дубровнику и суседним земљама »Глас« С. А. Н. CLXI Београд 1934 стр. 58 и даље.

(umro 1435), Herceg Stjepan (umro 1466), vojvoda Petar Pavlović (poginuo 1420), pa sitniji feudalci iz kraja oko Srebrenice i Zvornika, Dinjičići i Zlatonosovići kao i Vojsalići iz Donjih Krajeva (oko Jajca), te neki skroz nepoznati vlasteličić Ratičević.

Neki od ove gospode imali su i svoje vlastite bombardere koji su im izrađivali topove. Pavlovići su čak na svome teritoriju proizvodili i barut. Najveći top za Dubrovnik naručen je u Bosni. To je dokaz da je produkcija vatrenog oružja bila ovdje znatna, ali to nikako ne znači da je ona zamrla u Republici sv. Vlaha, niti da se Bosna u tome pogledu riješila zavisnosti od Dubrovnika, a naročito što se tiče produkcije baruta.⁵⁶⁾ U svibnju 1463, dakle u vrijeme upada Mehmeda II osvajača Carigrada, obraća se knez Radivoj, stric posljednjega Kralja Bosne Stjepana Tomaševića, Dubrovniku s molbom da ga pomogne barutom za topove.⁵⁷⁾ Kratko iza toga, obraća se iz Lepenice pismom od 19 jula 1463 godine sultanov vojskovođa Mahmud-paša Dubrovčanima i od njih traži da mu pošalju dva kantara salitre i toliko isto sumpora, što će reći da su Turci ne samo znali nego i na bojnopolju sami proizvodili barut.⁵⁸⁾

Poslije pada Bosne pod Turke kod nas su u upotrebi poglavito topovi turske proveniencije, razne veličine i raznog materijala (željezo i tuč). Iz našeg se popisa jasno vidi da je najviše topova po bosanskim gradovima bilo izrađeno u raznim turskim tophanama (arsenalima). U doba postanka našeg popisa bili su to mahom stari topovi. Ukoliko im je dužna u popisu navedena, najduži su mjerili 16 pedalja, ali ih je možda bilo i dužih. Neki putopisci spominju pred ulazom u Zvornik ogroman top,⁵⁹⁾ za koji Evlija Čelebija kaže da je bio dug 50 pedalja i da se kroza nj mogao čovjek provući. Kalibar se označavao po težini zrna ili đunleta.

Da što bolje upoznamo starinu i vrste topova bosanskih gradova, navodim ovdje topove što su bili u upotrebi kod Turaka od sredine XV pa do u XVII stoljeće, dakle od vremena prije pada Bosne pod Turke, pa do onih vremena kad je njihovo carstvo bilo najprostranije.

Sredinom XV stoljeća bili su kod njih u upotrebi topovi triju vrsta i to: šajka, pranki i havaji. Uz ove tri vrste spominju se u prvoj polovini XVI stoljeća kao nove vrste još: bađaluška i zarbazen. Od druge polovine XVI pa do u XVII stoljeće znatno je porastao broj vrsta topova. U tom razdoblju Turci proizvode i upotrebljavaju: zarbazen, mijane zarbazen, šahi zarbazen, šaklos, pranki, bedoluška (bađoluška ili beđoluška) kao i velike topove za osvajanje gradova, onda marten, ežderdehen, kolonborna, mijane baljamez i havan.

Za šajku se zna da se upotrebljavala na malim lađama, a za kolonbornu da se upotrebljavao i na kopnu i na lađama, i da je bacao taneta od 3, 5 i 7 oka, a isto tako i mijane baljamezi.⁶⁰⁾

Topovskih taneta bilo je od 16, 14, 11, 9, 7, 5, 3, 1, $\frac{1}{2}$ i $\frac{1}{4}$ oke.⁶¹⁾

⁵⁶⁾ Produkciju baruta držali su Dubrovčani tajnom, pa ako se barut i proizvodio u Pavlovića zemlji, ipak su ti majstori bili rođeni dubrovčani.

⁵⁷⁾ Č. Truhelka, Dubrovačke vijesti o god. 1463, Gl. Zem. muzeja XXII (1910), str. 3.

⁵⁸⁾ Dr. Č. Truhelka, Tursko-slovenski spomenici Dubrovačke arhive, Sarajevo 1911 str. 22.

⁵⁹⁾ Др. Ћ. Трухелка, Опис Дубровника и Босне из год. 1658 Гл. Зем. музеја XVII (1905) стр. 437; S. Kemura iz Sejjahatname Evlije Čelebije, Gl. Zem. muzeja 1908 str. 336.

⁶⁰⁾ I. H. Uzunčaršili, o. c. p. 48 i 49.

⁶¹⁾ I. H. Uzunčaršili, o. c. p. 50.

U našem popisu navode se sljedeće vrste topova: Havani, merzeri ili mužari kao mali i veliki.

Baljemezi su po veličini obični, malji i veliki. I kako smo već vidjeli, oni su u upotrebi od XVI stoljeća. Za njih znaju i naše narodne pjesme. Do sada se držalo da je ovaj naziv talijanskog porijekla (ballemezza, u Austriji balimoz). Prema jednom novijem turskom riječniku nazvani su ovako prema imenu svoga izumitelja, Tabijama.⁶²⁾ Međutim prof. Kissling iz Münchena pobija gornje mišljenje i dokazuje da je naziv »baljemez« nastao od njemačkog naziva Faule Metze (Faulmetzen). Ovaj su naziv po mišljenju Kisslinga u XV stoljeću Turcima donijeli njemački majstori, a Turci su ga radi lakšeg izgovora preinačili u baljemez.^{62a)} Da li je to tako, ne znam, ali je svakako netačno dosadašnje tumačenje imena ovoga topa, tj. da mu ime dolazi od turske složenice Bal-jemez-topu što znači: top koji ne jede međ. Ovako je tumačenje navedeno po mišljenju A. Pačića u našem Akademiskom rječniku. Vuk tumči riječ baljemez kao die Grösste Art der Kanone, i označio ju je kao tursku. Po pjesmama baljemez je vuklo po trideset volova. Jedan veliki baljemez iz Livna u Gabelu prevezen je godine 1694.⁶³⁾ Sva je prilika da su baljemezi bili najveći topovi naših gradova. Naš popis navodi i male baljemeze, a ovo bi mogli biti oni baljemezi kojim su osim gradova bile naoružane i kule, o čemu ima takođe spomena u narodnim pjesmama. Baljemezi su se izrađivali u Bosni. Popis navodi i baljemeze njemačke izrade.^{63a)}

U više gradova zapisani su šahi-topovi, što znači carski topovi. Bilo ih je razne veličine. Već je rečeno da se oni ubrajaju među zarbazentopove, i pod tim imenom spominju se u Bosni u drugoj polovini XVI stoljeća.⁶⁴⁾ Ne znam kakva je bila razlika između ovih i baljemez topova.

Čakalos topovi naših gradova sigurno su identični sa gore spomenutim šakalos topovima.

U našim gradovima bilo je topova koji se zvali kabuz. Njima nema spomena među navedenim turskim topovima i, prema tome, ili su mlađi od XVII stoljeća ili su stranog porijekla.

Kalanburna topovi mađarskog su porijekla, što je i u našem popisu naznačeno na jednom mjestu. Njih je bilo u gradovima blizu Drine. Bez svake sumnje oni su identični sa gore spomenutim kolonborna topovima, a u Turskoj se javljaju u drugoj polovini XVI v., dakle poslije pada Mađarske pod Turke.

Njemački topovi našeg popisa biće oni što su ili kupljeni ili zaplijenjeni od Austrijanaca, ili su ih Turci sami proizvodili po njemačkom uzoru.

S poblížom oznakom navedeni su još topovi: željezni top, tuč-top, menzil-top, kumbara-top, i zemberek-top. Kod prva dva topa poblíž je označen samo materijal od koga su napravljeni, ali bez oznake vrste kojoj su pripadali. Menzil-top dobio je ime po tome što se mogao prenositi na konju. Kumbara top je onaj koji je bacao granate ili kumbare. Zemberek znači turski feder, pa će to, valjda, biti top s nekim federom.

⁶²⁾ Šemsudin-Sami, Kamusi türki, Istanbul 1319 (1901) str. 276.

^{62a)} Kissling: Baljemez, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Band 101, Neue Folge, Band 26, Wiesbaden 1951, S. 333—340.

⁶³⁾ Dr. Č. Truhelka, Pabirci iz jednog jajačkog sidžila, Gl. Zem. muzeja XXX (1918) str. 169.

⁶⁴⁾ I. H. Uzunçarşılı o. c. p.

U našem popisu ima nekoliko topova navedenih s posebnim imenom. Ne znam kojoj su od gornjih vrsta pripadali. Ti se topovi zвахu: *Hajdar-baba*, *Džafer-baba*, *Zelenko*⁶⁵⁾ (sva tri u Livnu), onda *Haberdar* i *Dulbedar* (u Banjoj Luci), *Gazi-top* (u Novom i na Havali), *Đaur-top* (na Gorici u Sarajevu). Sve su to od reda bili veliki topovi dužine mahom 16 pedalja. Znam da se jedan top u Sokolu kod Gračanice zvao Krnjo. Neki od ovih topova s posebnim imenom ušli su u narodnu pjesmu, a o nekim je postojala i predaja. Nešto od te predaje oteo je od potpunog zaborava Ivan Zovko pred 50 i više godina.⁶⁶⁾ I u drugih je naroda bio običaj da naročito većim topovima daju posebna imena, o čemu ima sigurnih podataka još iz sredine XV stoljeća.⁶⁷⁾

⁶⁵⁾ Prof. A. Kaić, *Okupacija Livna, Kalendar sv. Ante 1936 g.* U ovom članku među ostalim piše A. Kaić kako je prigodom okupacije u Livnu među ostalim nađen i top »zelenko« i kaže: »među topovima bila su četiri iz renesansne dobe. U narodu je ostalo sjećanje na tri topa poznata pod imenima Krnjo, Zelenko i Džafer-baba. Top »Zelenko« nazvan je tako jer je bio zeleno obojen. Na njemu je bila zabilježena god. 1579. Sprijeda na topu bila je ptica kos, a pred njom su bili napisani njemački stihovi:

»Auf Baumes Spitz im grünen Wald

Sing ich; vor mir die Mauer fällt«.

»Na vrh stabla u zelenoj šumi

Pjevam, dok zidine preda mnom padaju«.

Ovaj top, čiju reprodukciju donosimo, je umjetnički rad renesanse. Još su na topu dvije konjske glave, a između njih je krasan grb. Na kraju topa je Bog Bakus«. Strana 139.

⁶⁶⁾ Ivan Zovko, *Zbirčica o oružju*, »Sarajevski list« XIX (1896) br. 17 od 9 februara. Tu predaju o pojedinim topovima donosimo od riječi do riječi kako je Zovko zapisao:

Hajdarbaba je top, koji se sa manje od dvadeset oka baruta nije punio; to mu je bio vrh olova i drugih primjesa (kamenja, pijeska, zemlje, gnjile, stakla itd.) pravi barutni obrok. Najzadnji je put pucao pod Lijevnom za nekakva Firdus-kapetana, komu kažu još i Fildus i Fildiš kapetan, a on da je uronuo u zemlju, koga nikakva ljudska sila, dok opet sam ne izade — ne može iz zemlje izvaditi.

Džaferbaba je jedan između starijih tradicionalnih topova, o kojima se pričaju mirakulozne stvari, da su punjeni bili živijem ljudskim stvorovima od predobivenog neprijatelja. Kad bi ovo bila istina, baš bi se najtребilnije ispunila ona istorična »vae victis«.

Haberdar puca prvi i haber daje, da se ide u boj, ili u svatove ili gdje mu bilo. On daje haber na četiri strane, a u ratu puca »na ranu ili na mrtvu glavu«. Jao junaku, koji ga tad opali, a ne rani ili ne ubije. Nije junak nit je od junaka, nego je prava ženturina, za koju je povjesmo i kudjelja, a ne puška ni junački mejdani. Zapečak je za njeg, kao i za mačku, a ne bojno polje, gdje se lijeva krvca junacima do koljena, a konjima do ramena ili stremena.

Krnje-top. Najgroznije i najužasnije oružje. Kad bi on pucao ne bi ostalo: »Ni u ženi dijete, ni u kobili ždrijebe«. Pobacile bi obje. Orila bi se i brda i doline od njegove huke i treske. Padom Hercegovine pod Turke (Osmanlije) umakao je u Neretvu, te se i sada negdje u veoma velikoj dubini ispod Neretve, u zemlji baš pod samom ćuprijom (onim poznatim jednooknim mostom) nalazi.

Šiba-top. On je tradicionalan top. U nj je otišlo, dok se iznutra pozlatio i posrebrio deset tovara, što zlata, što srebra. Kolika je ta inače grdosija bila kad je toliko tovara otišlo u samu pozlaticu i posrebricu iznutra.

Top Svetog Luke — legendaran je top i nalazi se negdje pod Neretvom duboko u zemlji, kod Gabele. Kad su njegovi stari i prvi vlasnici bili nadbijeni od Turaka, zakleli su ga ovako: »Tako ti sv. Luke, nedaj se u turske ruke«. On je njihovu svetu zakletvu poslušao, pa se je sam u vodu strmoglavio (skočio). Što sve kasnije nijesu činili Turci, da ga ispod vode izvuku, ali im je sve ostalo uzalud. On je ostao gdje je tu je. Samo bi se prigodimice iz zemlje ispod vode javljao i to tako, kad bi njegov zarobljeni drug na silu morao pucati u Mostaru — onda bi se on iz zemlje i vode podizao i odjeknuo bi. Po gore navedenoj zakletvi i nazvan je topom sv. Luke.

Zelenko — je top, koji ni u čem ne zaostaje iza Krnje. Nerazdruživo se u govoru običnom spominju. Je li se jedan spomenuo — spominje se i drugi. Razlikuje se od svog Oresta (nerazdružnog druga) samo u tome, što je on gluho pucao i davao »vatru brez plamena«.

⁶⁷⁾ M. J. Динић о. с. р.

U srednjovjekovnoj Zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu čuva se nekoliko starih topova od XIV do XVII stoljeća.

2) Topovska municija i ostali pribor

Prvi topovi bacali su strijele, ali su ih ubrzo zamijenile kamene kugle, i to su bila najobičnija topovska zrna u srednjem vijeku. U Dubrovniku su ih klesali majstori i zvali se kamenari. Najveća težina tih zrna iznosila je do 400 libri,⁶⁸) ali su u srednjem vijeku bila poznata topovska zrna i od bronca. U isto doba javljaju se puške i granate. Njihovi komadi probijali su i najjače oklope. Za puške ovoga vremena upotrebljavana su zrna od olova, ali i od kamena.

Po našem popisu bilo je i po bosanskim gradovima topovskih kugli ili đunleta od metala i mramora. Obilazeći naše stare gradove, vidio sam kamenih đunleta u Tešnju i Teočaku. U Teočaku sam vidio četiri neobično velike kamene kugle i kad sam ih promatrao, sjetio sam se onoga velikog topa pred ulazom u Zvornik, kao i onoga drugog u Paštrovićima, o kome govori Stjepan Mitrov Ljubiša u jednoj svojoj pripovijetki. Osim toga u našim gradovima bilo je đunleta s lancem i đunleta na makase. Uz ta razna đunleta zapisani su i hartučići.

Hartučići su vrećice od papira i platna, napunjene određenom mjerom baruta. U popisu se navode kalupi za hartučiće i čante (torbe) u kojima su se hartučići nosili.

Fitilj za falju (incendiarum) pravio se od egipatskog pamuka (misirska fonija). Faljom se zove otvor na topovskoj cijevi u koji se umetao fitilj i tako se top palio. Po našim gradovima bilo je i torbi u kojima su se nosili fitilji. Isto tako navode se igle za falje i igneluci — kutije u kojima su se držale igle.

Mahitab i mahitab-mašice služile su pri upaljivanju topa. I za njih su bile naročite torbe (čante). U ovaj pribor spada i tomar ili top-tomar. To je podulji štap s kefom na vrhu za čišćenje topovskih cijevi.

Kumbare (granate) su dvojake: velike topovske i male ručne. Kako je već spomenuto, po našim je gradovima bilo i kumbara topova. U pjesmi se kaže:

»Topom bje a kumbarom pali«.

Nišan, ćup, kaluf i zarf pribor su za kumbaru. U srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu ima jedna poveća kumbara.

Salkum (kartuča). U više gradova sretamo se sa salkumima. U pjesmi se kaže:

»Salkum puca, crnu zemlju buca«.

Ove riječi nema ni u jednom našem rječniku kao ni u tumaču turskih i drugih nepoznatih riječi u Hörmanovom ni Matičnom zborniku čije je pjesme poznaju.

Kartuča je talijanski riječ (Cartuccia), a po samom značenju pravila se nekada od papira; iz našega popisa vidi se da su se salkumi pravili od lima. Navode se specijalne tave za salkume kao i limene kante. Na salkumu je bio držak ili sap.

Osim pribora za spomenutu municiju bilo je po raznim našim gradovima i raznog pribora i alata za topove, kao: kliješta, boreri, češagije, neke topovske kuke, viljuške, krmećije noge (svakako u figurativnom značenju), kajiši, kundaci, čepovi (tape), čepovi od željeza, lafeti, točkovi itd.

⁶⁸) M. J. Динић о. с. р. 77—78.

U Bosni su se proizvodili i topovi i municija. U krajevima oko Kamengrada i današnjeg Starog Majdana proizvodilo se oružje i municija još u srednjem vijeku, a te su rudokope eksploatisali i Rimljani. I nakon što su te krajeve Turci okupirali, bio je rad prekinut na kraće vrijeme i onda nastavljen punom parom. O tome imamo tri lijepa dokumenta pisana na turskom jeziku,⁶⁹⁾ od kojih je jedan nedatiran, a druga dva su iz godine 1571. Onaj nedatirani dokumenat, upućen je bosanskom sandžakbegu, u prevodu naučnog saradnika Hamida Hadžibegića glasi

»Zapovijed Bosanskom Begu,

U blizini tvrđave Kamengrada ima stari željezni majdan, koji je ostao iz doba kršćana, u kojem se mogu izljevati topovska taneta. Bosanski i kliški begovi — neka im je trajna njihova čast — poslali su pisma i izvjestili da bi to bio jedan vrlo dobar rudnik ako bi se pokazala spomenuta ruda, te da bi ga trebalo staviti u rad. To se mjesto nalazi kao ziamet u ruci Osmana koji se u to razumije. Oni su spremili i jedan primjerak toga željeza. Pošto je to vrlo dobro željezo, izdao sam zapovijed, da spomenuti rudnik ima da proradi. Navedenom Osmanu izdata je po šeriatu zapovijed u pogledu ziameta.

Da se taj rudokop stavi u rad postavljen je i poslan Mehmed, jedan od zapovjednika topdžija mog visokog dvora. A naziru smederevske mukate i eminu rudničke carine poslata je zapovijed da bez manjkavosti pošalju sve ono što je potrebno za rudnik: radnika, zatim onih koji izljevaju rudu, »Derice«, kalufa i kazmi, lopata i ostaloag oruđa, sve što je potrebno. Koliko bude dovoljno seljaka koji bi htjeli da rade u tom rudniku, pod uslovom da budu oslobođeni od divanskih nameta i običajnih tereta, i koje oni odaberu, treba da pregledate i izvjestite.

U vezi s tim zapovijedio sam, kada ovo stigne, da uputite navedenom Osmanu sposobna čovjeka i da ga pošaljete eminu majdanske carine i njegovom naziru. Sve što bude potrebno za otvaranje i stavljanje u rad navedenog rudnika, bilo radnika i majstora, bilo kazmi, lopata, kalufa i ostalih potreština i drugog što je važno, treba da tražite i primite po spisku. Čim nađete za shodno, odmah otpočnite rad u navedenom rudniku.

U selu, u blizini toga rudnika, koliko bude dovoljno kuća da rade u tom rudniku, pod uslovom da budu oslobođeni divanskih nameta i običajnih tereta, pomno ispitajte zajedno s vještacima i tamošnjim kadijom i izvjestite, da bi se prema tome mogle izdati zapovijedi.

Staviti što prije u rad navedeni rudnik spada u važne predmete vjere i države. Treba da se kako treba postarate i da uložite sva nastojanja da se što više taneta izlije.

Poslata je zapovijed Kliškom (Bihaćkom) Begu,⁷⁰⁾ da vas pomogne u svemu što bude potrebno. Vi se sporazumite i zajednički nastojte da se rudnik stavi u rad«.

Kako je već rečeno ovaj dokumenat nije datiran, ali se iz sljedećeg dokumenta da razabрати da je pisan nešto prije hidžretske godine 979 ili 1571 po našoj eri i da je prije toga vremena otpočeo rad u navedenom rudniku. Ovaj dokumenat u prevodu druga Hamida Hadžibegića glasi:

⁶⁹⁾ I. H. Uzunčaršili o. c. p. 85—86 i 74—75.

⁷⁰⁾ Ovdje Uzunčaršili identifikuje Kliški i Bihaćki sandžak. Međutim, to su bila dva različita sandžaka i u doba pisanja ovoga dokumenta Bihaćkog sandžaka uopće nije bilo, jer je on osnovan tek nakon pada Bišća pod Turke 1592 godine.

»Zapovijed Bosanskom Begu,

U pogledu stanovnika sa sela, koji su postavljeni za rad u novom rudniku na mjestu zvanom Godrevička (Grdanovci)⁷¹⁾ u blizini Kamengrada, koji spada u tvoj sandžak, a u kojem ima da se proizvode topovska taneta i zrna za »zarbazen« (topovi za rušenje tvrđava), naredio sam da se stane u kraj onim koji zanemaruju i olako uzimaju posao i da se koliko je moguće pruži pomoć. Naredio sam: kada dođe (ova zapovijed) da se ne dozvoli nikome od stanovnika sa sela, koji su postavljeni za rad u navedenom rudniku, da zanemaruje i da olako uzima posao. Treba da ih prisiliš da pristupe izvršenju posla koji im je naređen. A i ti sam treba, koliko je god to moguće, da istinski pomogneš i da se zauzmeš da se rudokop oživi i da proradi. Tako da znaš. Godine 979«. ⁷²⁾

Ne znam sigurno da li se treći naš dokumenat odnosi na ovaj ili jedan sasvim drugi rudokop. Kako u dokumentu stoji odnosni je rudokop ležao između gradova Ključa i Kamengrada i ako je to tako, onda se tu radi o sasvim drugom rudokopu. Taj dokumenat uputio je sultan na zahtjev kliškog sandžakbega⁷³⁾ dokudžubaši (glavnom livcu) 26 džumada II 979 (15 XI 1571) da pošalje 5 livaca u taj rudokop. Prevod toga dokumenta glasi:

»Glavnom livcu (dokudžu baši) zapovijeda se sljedeće:

Kliški sandžakbeg poslao je mojoj sretnoj Porti pismo i izvjestio da se između gradova Ključa i Kamengrada, koji pripadaju Kliškom sandžaku, pojavio željezni majdan. Očevidci koji su ga obavijestili kažu da se ovdje mogu proizvoditi topovska zrna kakva se proizvode u majdanu Bač koji pripada Smederevu. Budući da je on svojim ilamom (izvještajem) tražio da se pošalje nekoliko majstora, koji će izliti zrna za topove, što se onamo nalaze, naređujem da se pošalje 5 livaca i zapovijedam sljedeće:

Kad prispije ova zapovijed, pošalji prema mojoj naredbi pet majstora od onih carskih livaca koji su vješti u livanju zrna neka idu i služe u spomenutom majdanu. Godine 979, 26 džumada II«. ⁷⁴⁾

Ima još jedan dokumenat koji se odnosi na proizvodnju topovske municije.

U jednoj medžmui, što se sada čuva u Državnom arhivu u Sarajevu, nalazi se jedan zapisnik, koji se odnosi na jedan majdan banjalučke nahije u kome su se proizvodila topovska zrna. Ime se majdana ne navodi, ali se vjerovatno tu radi o Bronzanom Majdanu.

Godine 1652 bio je u tome majdanu carski emin neki Aliaga. On je došao u Banju Luku i pred sudom izjavio, kako je početkom zilkade 1062 (listopada 1652) padala cijelu sedmicu kiša, i kako su zbog toga nabujali potoci i voda porušila odžake na majdanu, naročito one, u kojima se izljevaju topovska zrna, pa je rad obustavljen. Popravlak porušenih i oštećenih odžaka mogao bi se izvršiti za dvadeset dana. Aliaga moli sud, da izašalje komisiju, koja će to sve ustanoviti na licu mjesta.

Sud je opremio nekog Fadlulah efendiju, nekoliko ljudi vještih građevinskim poslovima i ovi su ustanovili da je sve onako, kako je Aliaga izjavio, da se sve može popraviti za dvadeset dana.

⁷¹⁾ Jedini lokalitet u onome kraju koji bi odgovarao Godreviči jesu Grdanovci, ali nikako ne tvrdim da je Godrevička identična Grdanovcima. Možda se ovako nekako zvalo mjesto na kome leži današnji Stari Majdan, jer je njegovo ime turskog porijekla.

⁷²⁾ I. H. Uzunčaršili str. 74—75.

⁷³⁾ Ovoga vremena bio je kliški sandžakbeg Ferhatbeg Sokolović.

⁷⁴⁾ I. H. Uzunčaršili str. 86.

Ali ovakav jedan majdan bio je i oko Gradiške. Iz iste međzmue znamo da je iz jednog majdana kod Gradiške otpremljeno 1650 u Carigrad 10.500 topovskih zrna. Taj je teret prevezen od Gradiške do Beograda lađama, a od Beograda suhim putem u Carigrad. Emin u ovom majdanu bio je toga vremena neki Ahmedaga, a u svrhu prenosa spomenute municije poslan je od Porte čauš Dervišaga.

Oko Kamengrada kao i u Broncanom Majdanu zapadno od Banja Luke radilo se sve do početka prošlog stoljeća. Još god. 1718 pisao je austrijski general Petraš, među ostalim, kako Porta primjerice dobavlja svake godine iz bosanskih majdana veliku množinu bombi, granata, gvozdениh topova i svake zahire i džeb-hane, te njome snabdijeva svoja ratna mjesta na donjem Dunavu.⁷⁵⁾

U Kadićevoj Kronici čitamo, kako je u Uskudaru (Skutariu) osnovana k u m b a r - h a n a 1145 (1732/33) i kako je kumbaradžijski obrt toga vremena bio opao, poslano je u Istanbul iz Bosne 300 obrtnika u ovu radionicu.⁷⁶⁾

Koliko znam u Bosni su postojale četiri t o p h a n e ili arsenala. Najstarija je bila u Banjoj Luci, osnovana prije 1587,⁷⁷⁾ a radila je do vlade sultana Mehmeda III (1595—1603). Oko godine 1659 postojala je u Livnu.⁷⁸⁾ Godine 1808 osnovana je ljevaonica topova u Travniku u koju je došlo sedam majstora iz Istanbula. O ovoj je ljevaonici naročitu brigu vodio onovremeni bosanski vezir Ibrahim Hilmi paša koji je i sam bio artiljerac.⁷⁹⁾ Ali prije ove tophane mora da je bila u Travniku jedna starija tophana, za koju kaže jedan francuski izvještaj iz 1806 da je propala i da su od nje ostala samo dva mala hangara bez peći.⁸⁰⁾

Sigurno se zna da su u Travniku popravljani topovi još krajem XVIII stoljeća. To se da naslutiti iz jedne bujrukdije od 1213 (1798—99), kojom je vezir zatražio, da se sve zildžije (zvonari) iz Sarajeva upute u Travnik za popravak topova, jer bi predugo trajalo da se dobave majstori iz Istanbula.⁸¹⁾ Da su zaista od zgone do zgone dolazili majstori iz carske tophane u Carigradu vidi se iz jedne bujrukdije kajmekama bosanskog valije Mehmeda od 5 muharema 1171 (19 IX 1757) kojom se obavješćuju pored drugih zapovjednici gradova: Tešnja, Dervente, Tuzle, Zvornika, Gradačca, Teočaka, Maglaja, Doboja, Srebrenika i Tuzle, da će doći majstor Hadži Muhamed sa dvojicom kalfi iz carske tophane da u spomenutim gradovima popravi pokvarene falje na topovima. Godine 1833 nađeni su u ovoj tophani i u popis uneseni sljedeći predmeti:

- 1 veliki merzer s kundakom, kalibra 45,
- 2 srednja merzera s kundakom, kalibra 18,
- 1 mali merzer s kundakom, kalibra 14½,
- 3 topa kalibra 14½,
- 6 haubica topova, kalibra 8,
- 1 veliki top s kolima, kalibra 2½,
- 2 topa s kolima, kalibra 1½,

⁷⁵⁾ Dr. Gustav Bodenstern, Povijest naselja u Posavini (1718 do 1739) Gl. Zem. muzeja XIX (1907) str. 585.

⁷⁶⁾ Kadić, Kronika.

⁷⁷⁾ Spomen o ovoj kumbarhani očuvao se u Ferhadpašinoj zakladnici od mjeseca safera 955 hidžretske godine (poslije 11-I-1587). Turski tekst i njemački prevod objavio je dr. Asim Muftić u svojoj disertaciji »Moschee und Stiftung Ferhad Paša's s in Banja Luka«.

⁷⁸⁾ S. Kemura o. c. p. 196.

⁷⁹⁾ Dr. Č. Truhelka, Bošnjaci i prvi srpski ustanak, Gl. Zem. muzeja XXIX (1917) str. 269.

⁸⁰⁾ V. Jelavić, Francuska izvješća o Bosni Gl. Zem. muzeja XVIII (1906).

⁸¹⁾ Sidžil 38 str. 147 u Gazi Husrevbegovoj biblioteci; H. Kreševljaković, Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463—1878) Zagreb 1935 str. 62—63.

- 4 čarka topa sa kolima, kalibra 1½,
- 1 gvozdeni top, kalibra 1½,
- 24 kugle za merzer, kalibra 45,
- 414 kugli kalibra 9,
- 223 kugle kalibra 2½,
- 388 kugli kalibra 1½,
- 510 kugli od kamena, kalibra 8,
- 1400 kugli od kamena, kalibra 1½,
- 1 zavoj bez kajiša,
- 1 sanduk za municiju na kolima,
- 2 obična kola,
- 4 mala točka za merzere,
- 2 kola bez točkova,
- 4 koloture,
- 4 stara kovačka mijeha,
- 1 kovačka trupina (panj)
- 3 forme za merzere,
- 1 mali kundak za merzer,
- 1 stara kola,
- 23 nova točka za kola,
- 1 kovački terdžah s gvozdenim obručem,
- 1 topovski tomar,
- 7 starih točkova od kola.

Iz našeg se popisa vidi da je 1833 postojala tophana u Zvorniku. O ovoj top-hani za sada nema drugih podataka.

3) **Puške** — U našim gradovima bilo je raznih vrsta pušaka i to: fitiljača, starih i novih dugih pušaka, Ibrahim-pašinih pušaka (šišana), Kadargi, šahi-pušaka, šuša, garabina, kremenjača, starih pištolja i cijevi od pušaka.

Ibrahim-pašine su puške vrsta šišana. Prozvane su vjerovatno po nekom bosanskom veziru toga imena, za čije su vlade donesene. Ime im se sačuvalo među starijim ljudima do početka ovoga stoljeća.

Šuše-puške su bez svake sumnje štucevi, vrlo kratke šišane (njem. Kugelstutzen).

Šišana dolazi od perzijske riječi »šešhane« a označava pušku u koje je cijev sa šest uglova (šeš znači perzijski šest).

Garabin ili karabin je najkraća duga puška koju su ponajviše nosili konjanici o jabuci na sedlu. Cijev mu je na otvoru znatno šira nego na zadnjoj strani gdje je falja, a to je zato da bolje raznosi. Nije se uvijek punio olovom, već i sitnijim komadima željeza pa i čavlima. Dobro je poznat u narodnoj pjesmi i po njoj garabin ždere litru čavlenika. U pjesmama se spominje garabin i garabin-šišana. Kao primjer navodim ovdje pjesmu koja je nastala u Sarajevu 1828 g. za poznate pobune Sarajlija protiv Abdurrahim paše:

Često puca garabin-šišana,
Zubovića Abdi-bajraktara,
Rahim-pašu zaboljela glava, itd.

Kakva je bila puška *Kadirka* ne znam. Možda je dobila svoje ime po lađi koja se nazivala istim imenom. Lađe *kadirge* spominje turski putopisac Evlija Čelebija u Gabeli.⁸²⁾ Ovakvih je pušaka bilo u Prijedoru, dakle u gradu koji leži na plovnoj rijeci. I baš od Prijedora počinjala je plovidba niz Sanu za male lađe kao i za prevoz robe u šlepovima.

Puške su se i u nas proizvodile, naročito u Fojnici, ali su se mnogo više importirale gotove ili njihovi pojedini dijelovi, pa su ih onda naši puškari ili *tufekčije* opremali ili *kundačili*. Puškarski je obrt bio jače zastupljen u više naših mjesta (Sarajevo, Mostar, Travnik, Banja Luka, Tešanj itd.), ali je puškara bilo i u manjim mjestima gdje je bilo gradova, kao npr. u Kulen Vakufu, Pećigradu, Gradačcu, Počitelju itd. Ponajviše su naši puškari vršili samo popravke.

O neznatnoj proizvodnji pušaka u Bosni možemo sebi donekle stvoriti jasnu sliku po Ami Boueu, koji piše, kako je glavna carska radionica u Istanbulu proizvodila sedmično samo 50 komada pušaka. Puške kao gotova roba ili kao polufabrikati (cijevi i tabani) importirane su iz Italije (Venecija), Austrije (Graz), Gdanska i Albanija. Jedan od glavnih trgova za ovu vrstu robe bio je Prizren. Nađe se kod nas i pušaka koje su pravljene u Engleskoj (ingliz-pištolj).

Fišeci ili naboji su municija za puške. Oni se znatno razlikuju od današnjih. Fišek je smotak od podebljeg papira, u kome je određena mjera baruta i olova. Pri punjenju puške istresao bi se barut i olovo u puščanu cijev i to bi se papirom zasukijalo, a zatim nabilo metalnom šipkom zvanom *harbija*. Bilo je fišeka bez olova i služili su za vježbe. Po našim gradovima nađeno je za vrijeme popisa gotovih fišeka i papira u testetima za fišeke.

Obrtnici koji su pravili fišeke zvali su se *fišekčije*. *Fišekčije* su u Sarajevu imali zasebnu ulicu koja se zvaše *Fišekčijska čaršija*. Ovaj je obrt počeo opadati prije 1878 pojavom *ignelijske* i *martinke*, a te je godine potpuno zamro, jer je austrijska okupaciona vlast zabranila proizvodnju fišeka kao i *handžara*.

Od zgrade do zgrade radile su *fišekčije* i za državu. To je bilo u vrijeme rata ili priprema za nj. Tako je npr. za vrijeme ljeta 1768 naručila država kod sarajevskih *fišekčija* 5000 fišeka, a sarajevskom dizdaru naređeno, da im izda potrebnu količinu baruta.⁸³⁾

Po gradovima bilo je *palacki* ili *katija*, a to su torbice za fišeke. *Palacke* su se pravile od kože a bilo ih je i od srebra; prve su proizvodili sarači a druge *kujundžije*.

Olovo se importiralo od XVII stoljeća naovamo, jer su rudnici ovoga metala u Olovu i Srebrenici bili iscrpljeni.

Od pribora za taljenje olova bilo je po našim gradovima: tava, željeznih i bakrenih *kevčija*, željeznih *kašika* i *sadžaka*. Napose se navode tave za salkume. Osobito je dosta pribora za taljenje olova bilo u gradu Pruscu.

Kremen — *Os'm* *fitiljača* (*muskit*) sve su se ostale naše puške palile kremenom. Po našim gradovima bilo je *otesanog* i *neotesanog* kremen. *Kremen* se uvozio iz Epira. S ovom robom su u Sarajevu trgovali poglavito *Arnauti*.

⁸²⁾ Evlija Čelebi Sejjahatnamesi, sv. VI.

⁸³⁾ H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463—1878)* Zagreb 1935 str. 122.

Barut — U našim gradovima bilo je prema popisu baruta i crnog baruta.⁸⁴⁾ Barut je donošen iz Istanbula, ali je i u zemlji produciran. Barut se pravio u Fojnici, a i po nekim gradovima. Na domak Vasina Hana kraj Sarajeva bila je još u XVIII stoljeću baruthana. Jedna baruthana bila je u selu Pčelincu na rijeci Vrbanji. Nju je dokinuo Omer-paša Latas. O ovoj baruthani govori i Miho Pavlinović koji je proputovao kroz Pčelinjac 1874 god. (»Puti«, Zadar 1889, str. 112).

Otkada se barut proizvodio u Pčelincu ne zna se. Iz jednog austriskog izvještaja, što ga je u zadarskom arhivu našao Hamdija Kapidžić, vidi se, da se tu radilo godine 1810.

Barut se mjerio okom i kantarom.⁸⁵⁾ Jedan kantar baruta težio je oko 44 oke. Barut se držao u buretima, fučijama i sanducima do 50 oka težine. Ovakvom pakovanju razlog je to što se na konja tovarilo po 100 oka. Manje količine baruta nosile su se u naročitim kožnim kesama i limenim kutijama. Ove kese zvali su se čile. Na čili je bila cijev poput kovana (čahure), a služila je kao mjera za nasipanje baruta u pušku. Ta je cijev bila od metala s poklopcem i sličila je kovanu od velikog revolvera.

Bilo je obrtnika u Sarajevu koji su pravili i prodavali barut privatnicima, a zvali su se baručije i pripadali su esnafu (cehu) drogerista ili atara.⁸⁶⁾ Sigurno je baručija bilo i po drugim mjestima Bosne i Hercegovine.

Barut i slične potrebe za vojsku dolazile su počesto iz Istanbula u Bosnu preko Dubrovnika. Tako je 20 travnja 1800 vezir naredio činovniku svoje defterhane (finansijski odjel) Fejzullah-begu Dženetiću i njegovu pisaru Hadži Ahmed-begu Korči, da odmah nađu komore i iz Dubrovnika prenesu barut i ostalu municiju u Travnik.⁸⁷⁾ Krajem 1805 zatražio je bosanski vezir iz Istanbula izvjesnu količinu municije. Fermanom od 13 zilhidže 1220 (3 III 1806) obavješten je, da mu je preko Dubrovnika otpremljeno lađom 500 kantara baruta, i to 100 kantara za puške, a 400 za topove, zatim 300 kantara olova i 1003 i pola aršina nekog franačkog platna. U istom se fermanu naređuje veziru da upozori dizdare da se barut ne troši uzalud, jer će u takvom slučaju svaki platiti dvostruku vrijednost i povrh toga biti kažnjen.⁸⁸⁾ Naročiti ferman o štednji baruta izdan je prije dvije godine (28 IX 1803), a stigao je u Sarajevo 18 studenog 1803. Ovaj strogi nalog adresiran je na bosanskog vezira, sarajevskog kadiju, i ostale kadije i naibe po gradovima, onda na džebedžibaše, dizdare, age, kapetane, odličnike i zanatlije. Strogo se naređuje, da se čuva barut, oružje i municija. Ništa se ne smije ni izdati ni potrošiti bez znanja i odobrenja starije vlasti. Ko bude protivno radio snosiće posljedice kako je već spomenuto.⁸⁹⁾ Za i najmanju količinu izdatog baruta bilo je

⁸⁴⁾ Barut se pravio od salitre, usmpora i drvenog ugljena. Razne vrste baruta dobivale su se na taj način što su se spomenute sastojine miješale u raznim dijelovima. O tome sam našao nekoliko recepata u jednom kodeksu Gazi Husrevbegove biblioteke, napisanom u saferu hidžretske god. 1186. (maj 1772). Kodeks nosi br. 3350 str. 235. Napominjem da se u nekim receptima za pojedine sastojke upotrebljavaju sasvim drugi nazivi. Tako npr. za sumpor upotrebljava se naziv akreb što inače znači škorpion. Ovaka upotreba riječi upućuje nas da se čuvala tajna proizvodnje baruta. Vrlo zanimljivih podataka o barutu i mjerenju jačine baruta ima u spomenutom djelu V. Čurčića na str. 215—218.

⁸⁵⁾ Jedan kantar baruta težio je 44 oke, a jedna oka 1,28 kg.

⁸⁶⁾ H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463—1878)* Zagreb 1935; R. Muderizović, *Popis sarajevskih zanatlija iz god. 1848* Gl. Zem. muzeja XLI (1929) str. 21.

⁸⁷⁾ Kadića arhiv br. 1088.

⁸⁸⁾ S. Kemura, *Prvi srpski ustanak*. Sarajevo 1916 str. 67.

⁸⁹⁾ Sidžil 43, str. 66.

potrebno odobrenje starije vlasti i potvda od onoga kome se izdaje. Te isprave čuvali su kod sebe dizdari i pri pregledu inventara pravdali izdate količine baruta.⁹⁰⁾

Sredinom prošlog stoljeća izašao je ferman kojim se zabranjuje privatnicima proizvodnja baruta. I, ako neko ipak bude radio protiv ove zabrane, pa se uhvati, barut će mu se oduzeti i platiti po 6 groša na oku, a krivac kazniti zatvorom od mjesec dana.⁹¹⁾ Od ovoga vremena privatnici nisu proizvodili baruta, ali je sve do okupacije 1878 bila slobodna i trgovina ovim artiklom.

c) **Alat i razni drugi predmeti** — Od alata potrebna pri gradnji i obradi drvenog materijala bilo je u našim gradovima: čekića, tesli, sjekira, kliješta, burgija (svrdlova) i hoblića, a od alata za kopanje: drvenih i željeznih lopata, krampi, ćuskija, velikih željeznih kolaca, pa drvenih držalica za lopate, krampe i sjekire i, napokon, rešeta za prosijavanje kuma.

Od lagumdžijskog alata navedeni su samo čekići, harbije za lagume i fenjeri za radove u rovovima ispod zemlje.

Bilo je nešto i kovačkog alata, kao kovački mijeh, terdžah, čekić sa željeznim kolom, željezni malj, borer i makaze.

Za rušenje upotrebljavale su se željezne kandže (kuke). Kako nije prije bilo naročitih sprava za gašenje požara, nastojao se požar lokalizovati rušenjem i pri tome su se služili željeznim kukama. I takvih je kuka bilo po gradovima. U istu svrhu služile su i sjekire.

Po popisu bilo je još raznih sitnih i sitnijih predmeta od željeza, proizvoda mahom domaćeg obrta, kao što su čavli, nalče, žica, razni lanci, karike za lance, željezni procijep, katanci, sepeti od željeza, tasovi i dugmadi od istog metala, kao i table (ploče), kantari i terezije.

Zapisana su i užeta i pasovi za tumbase (pontone) sidro, kolo na vretenu i kolature.

U nekoliko gradova nađeno je nešto opreme za jahaće i tovarne konje i to: sedlo, hurče, uzendije i samari na kojim su se nosili topovi dok se za kola navode stari i novi točkovi i još nešto drugog pribora.

Po nekim gradovima bilo je još starih šatora, pribora za oklope, mašala (baklji), te nešto čiriša i lana.

Oručje iz gradova pozajmljivano je uz potvrdu. Očuvala nam se takva jedna potvrda o pozajmljenim lopatama i trnokopima (budacima) iz vrandučkog grada, privatnim licima.

B — H r a n a

U nekim su gradovima bili ambari ili saloši (koš, saloš, čardak) u kojima se držalo žito, brašno i peksimet (dvopek). Te ambare kao i gradove gradila je i popravljala država, a u Sarajevu se za popravak udarao namet na vilajet. Očuvalo se jedan spisak doprinosa sarajevskog kadiluka za popravak poda gradskog ambara, sastavljen 4 V 1196 (17 IV 1782).

Od žita se navodi u našem popisu: ječam, kukuruz u klipu i zrnu, pšenica i proha. Pšeničnog je brašna bilo samo u Banjoj Luci, a kukuruznog u Jajcu. Veća količina soli nađena je u Srebreniku.

⁹⁰⁾ U našem popisu vrlo se često navode potvrde o izdanom barutu.

⁹¹⁾ Manuscripta turcica br. 4091 u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

Žito se mljelo u mlinovima. Pored vodenica bilo je u nekim gradovima ručnih i konjskih mlinova (Srebrenik). U Travniku su bili na Lašvi državni mlini sa šest vitlova, tzv. begluk-vodenice.⁹²⁾ U Travniku, Jajcu i Srebreniku pravio se peksimet i raznosio po gradovima. U doba rata pozivani su pekari iz varoši da kuhaju i peku peksimet.⁹³⁾

Na koji su način dolazili ambari do žita nije mi potpuno jasno. Ono je došlo iz okolnih sela, no da li je to bila obaveza ili nešto drugo, ne znam. Poznata mi je samo jedna bujrukdija Alipaše Derendeliije, kojom naređuje da se od begova otkupljuje žito, kuha peksimet i pohranjuje u ambare, da je pripravan u slučaju potrebe. To je bilo 1812 uoči priprema za ugušenje prvog srpskog ustanka.⁹⁴⁾

Za vrijeme rata postavljao bi komandant vojske naročitog povjerenika, ekonomu, koji se brinuo za prehranu vojske, a zvao se nezal-emin. U doba rata zabranjivan je izvoz žita u tuđe zemlje. Poznat mi je jedan slučaj, gdje su kriumčari živeža iz Čapljine u Dalmaciju u ratno vrijeme bili smrću kažnjeni.⁹⁵⁾

Ovi su ambari bili od koristi po sirotinju u gladnim godinama. Vezir bi izdao nalog gradskim zapovjednicima da dijele žito ljudima kojima je ono bilo potrebno, a ovi su vraćali onoliko koliko su primili. Ovo je bilo i po državu dobro, jer se za staro žito primalo novo.⁹⁶⁾

S nestankom gradova nestalo je i ovih ambara, ali su mjesto njih kasnije organizirani tzv. *menafi-sanduci*.⁹⁷⁾ Držim da i Miloševi koševi u Srbiji imaju svoj zametak u ovakvim ambarima.

Prenos hrane i municije iz jednog grada u drugi, ili na bojište, obavljao se na sljedeći način: Divan bi odredio jednog povjerenika, koji će primiti, pratiti i predati određene tovare. Dao bi mu pismeni nalog u kome ga preporučuje svim vlastima na njegovom putu da mu budu na ruci. Pored toga bi divan, ili vezir, naložio svim kadijama, preko čijih kadiluka udara put, da se pobrinu za konje i komordžije. Prenos se nije plaćao. Komordžije jednog kadiluka bili su dužni preneti robu samo do granice svoga kadiluka, a onda bi je preuzele komordžije drugog itd. Pratilac je nosio sa sobom iskaz o količini hrane ili municije, na koji bi mu potvrdio primitak onaj kome bi predao tovare. Pretovaranje robe po granicama kadiluka usporavalo bi transport.

C — Pribor za nošenje vode

Naš popis nam pruža i nešto podataka i o priboru za nošenje vode. Po mnogim gradovima postojali su bunari ili čatrnje. Rjeđi su gradovi s vodovodom. Priča se da je grad u Počitelju bio vezan s Neretvom podzemnim hodnikom a isto tako Ključ sa Sanjom. Pećigrad je imao naročitu napravu kojom se pomoću točka izvlačila voda iz rijeke na grad u razmaku od preko 200 metara.

⁹²⁾ Dr. Bodenstein, Povijest naselja u Posavini god. 1718—1739 Gl. Zem. muzeja XX (1908), str. 99.

⁹³⁾ H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463—1878)* Sarajevo, 1935, str. 103.

⁹⁴⁾ S. Kemura, o. c. p.

⁹⁵⁾ H. Kreševljaković, *Kapetanije i kapetani u Bosni i Hercegovini* str. 122.

⁹⁶⁾ Ljudi koji su posuđivali žito iz ovih ambara davali su priznanice na posuđenu količinu žita. Vidio sam više takvih priznanica.

⁹⁷⁾ H. Kreševljaković, *Menafi sanduci ili Poljodjelske pripomoćne zaklade u Bosni i Hercegovini (1866—1878)*. Sarajevo 1940 g.

Od pribora za vodu bilo je po našim gradovima za vađenje vode iz bunara kova, velikih matara i krba. Ljudi koji su donosili vodu, zvali su se sake. Mijeh ili velika matara nosila se na leđima. Saka je prekrivao leđa kožnim prekrivačem (sakaurtu). Pokrivač i posuda zvalu se zajedno takum za vodu. Bilo je i naročitih sakanskih kaputa od kože. Dva takva kaputa vide se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Matare su se pravile od kože, a izrađivali su ih saraiči. Bilo je i malih matara koje su nosili putnici. Nekoliko većih i manjih matara ima i Muzej grada Sarajeva.

Voda se prenosila i na konjima. U našem popisu navode se i samari za nošenje vode.

D — Muzika (Gradska glazba)

Naši su gradovi imali i svoje muzike. O tome imamo sigurnih vijesti tek iz sredine XVII stoljeća. U nekim gradovima bilo je i prema našem popisu raznih muzičkih instrumenata.

I onda je bilo Cigana koji su se bavili svirkom i pjesmom i koji su obilazeći varoši i sela zarađivali svoj svagdanji hljeb. Ovi svirači morali su plaćati bosanskom valiji (guverneru) u ime dozvole za svoj zanat porez, tzv. mehteriju, koju je pobirao posebni valijin povjerenik. O tome govore dvije bujrukdije bosanskog valije iz 1693 u jednom jajačkom sidžilu.⁹⁸⁾

Iz dva upisa u knjige saznajemo da su svirači gradskih posada bili oprošteni od mehterije i teftišleme koja se plaćala kod pregleda Cigana. Godine 1693 bilo je u gradu Jajcu šest svirača, a isto toliko i u gradiću Vincu na Vrbasu.⁹⁹⁾

U gradovima Hlivnu, Banjoj Luci, Travniku i Gradačcu navedeni su ovi muzički instrumenti: ahenkahen, rog, trempe, borija (truba), bakrena borija i čampare. Za borije su postojali naročiti kalufi u kojima su nošene.

E — Lijekovi

Bilo je u našim gradovima i nešto lijekova, i to isključivo za rane. Osim mehleme i balzama zapisan je šap (stipsa, tipsa, kocelj) i u Zvorniku sanduk pribora za rane. Šap ima svojstvo da steže kožu. Istučen i popržen šap upotrebljavao se za liječenje divljeg mesa, a izmiješan s mladim maslom vadi vatru iz rane, tj. liječi upalu rane.

F — Ulje i smola

Pored običnog ulja zapisan je još terpentin, katran, smola i zift ili crna smola. Ulje je služilo za mazanje oružja, a sve ostalo za premazivanje krpa (pačavri) koje su se zapaljene bacale u opsjednute gradove da se u njima prouzrokuje požar.

⁹⁸⁾ dr. Č. Truhelka, Pabirci iz jednog jajačkog sidžila Gl. Zem. muzeja XXX (1918), str. 174.

⁹⁹⁾ Ibid.

B
INVENTAR BOSANSKIH GRADOVA IZ 1833 GODINE

I

BIHAČKI KADILUK

Zastupnik bosanskog vezira Mehmed Sadik paša izdao je bujruđiju da se pregleda i popiše oružje, municija, hrana i ostalo u tvrđavama Bihaćkog kadiluka: Bihaću, Ripču, Sokocu, Izačiću, Mutniku, Tršću, Brekavici i Jasenici i opremio kao svog izaslanika (mubašira) Osmanagu, da s kadijom i zapovjednikom obavi pregled i sastavi popis. Na osnovu te bujruđije 27 džumadul-evvela 1249 (11 studenog 1833) sastavio je naib Bihaćkog kadiluka Muhamed popis, koji u slobodnom prevodu glasi:

1. Tvrđava Bihać

Tabija Bendbaša:

1 veliki baljemez top s novim kundakom i gvozdenom osovinom,
1 mali baljemez top s novim kundakom i kolima i drvenom osovinom,
1 obični baljemez top s razdrtim grlom.

Tabija Ičhisar:

2 šahi topa s novim kundacima i kolima s drvenim osovinama,
1 njemački šahi top,
1 njemački šahi top,
1 obični top neispravan,
1 gvozdeni top neispravan.

Tabija Velika kapija:

1 šahi top njemačke izrade s ispravnim kundakom i kolima.

Velika tabija:

3 velika baljemez topa s novim kundakom, 1 od njih s gvozdenom, a 2 s drvenom osovinom,

3 mala baljemez topa s ispravnim kundacima, od kojih je 1 s gvozdenom, a 2 s drvenom osovinom.

Džibagića tabija:

1 veliki baljemez top s novim kundakom, dobrim kolima i gvozdenom osovinom,

1 mali top s novim gvozdenim kundakom.

Tabija Zelengrad:

- 1 baljemez top s novim kundakom,
- 1 šahi top sa glomaznom faljom,
- 2 šahi topa s novim kundacima,
- 2 šahi topa neispravna.

Bijela tabija:

- 4 baljemez topa s novim kundacima,
- 2 šahi topa razdrta,
- 1 željezni čarka-top bez kundaka.

Kanli kula:

- 1 mali baljemez top sa ispravnim kundakom.

Krupska kapija:

- 1 šahi top sa ispravnim kundakom.

Handanagića tabija:

- 3 šahi topa s novim kundacima.

Muhsinovića tabija:

- 1 mali top njemačke izrade s novim kundakom,
- 1 baljemez top njemačke izrade s novim kundakom.

Đunđerska kula:

- 1 čarka top s novim kundakom i kolima.

Kapija na mostu:

- 1 čarka top na savršenim kolima.

Na vodenoj kapiji:

- 1 čarka top s novim kundacima i kolima.

Velika kapija:

- 1 čarka top s novim kundakom.

Na Žabljoj kuli:

- 1 čarka top njemačke izrade s novim kundakom i kolima,
- 1 šahi top razdrt,
- 1 haubica top na kolima,
- 5 neispravnih čarka topova,
- 1 komad gvožđa od topa.

U Kapetanovoj kuli:

- 1 čarka top na prekrivenim kolima,
- 2 obična velika topa merzera bez kundaka,
- 1 mali top merzer s kundakom.

- 314 oka olova,
 4 mala merzera; tri su u gradu, a jedan je bio uzeo bivši Mahmut-pašina musellim Rašidaga u svoj konak i tu se zagubio,
 1277 puščanih kremenova,
 2248 velikih taneta,
 1337 malih taneta,
 256 velikih taneta,
 698 raznih bombi,
 83 sablje s koricama,
 30 sabalja bez korica,
 2000 starih strijela,
 30 starih lukova,
 166 gvozdениh krampa,
 115 drvenih lopata,
 149 drvenih držalica,
 29 sjekira,
 200 misirskih fitilja,
 700 malih salkuma,
 1500 punih upaljača od ručnih granata,
 1140 velikih granata,
 50 punih ručnih granata,
 12 salkuma u vreći,
 2 puta po dva taneta na lancu,
 53 puške kremenjače (s čakmakom) novih kundaka,
 15 pušaka bez čakmaka,
 50 zapaljivih punih upaljača (ihrak dolu tapa),
 206 sanduka i bureta crnog baruta, 10.122 oke,
 1040 tovara prohe u državnom ambaru.

2. Ripač

- 1 veliki baljemez top sa starim kundakom,
 1 šahi top bez kundaka.

3. Sokolac

- 1 top s kundakom,
 1 obični šahi top.

4. Izačić

- 1 top sa starim kundakom.

5. Mutnik

- 2 topa sa starim kundacima.

6. Tržac

- 3 velika topa,
 3 neispravna topa.

7 Brekavica

2 topa sa starim kundacima,
2 neispravna šahi topa.

8. Jasenica

2 velika topa s kundacima i
1 neispravan obični top.

N. B. Za vrijeme bosanskog vezira Abdurahim - paše godine 1243 (1828) stavljeno je u ambar u bihaćkoj tvrđavi 2000 tovara prohe, ječma i kukuruza iz kadiluka Bihać i Jezero. Iz Jezera nije ukupljeno 390 tovara.

Za vrijeme bivšeg vezira Mahmut Hamdi-paše potrošio je njegov musellim u Bihaću Rašidaga 120 tovara ječma, 400 tovara kukuruza i 50 tovara prohe.

Od 1243—1249 (1828—1833) na osnovu murasele potrošeno je za bajramske svečanosti, kao i za potrebe Rašidagine, 250 oka crnoga baruta.

II

LIVANJSKI KADILUK

Na osnovu slične bujruldiije istog zastupnika bosanskog vezira pregledao je isti izaslanik s kadijom i muselimbegovim zastupnikom dizdarom livanjsku tvrđavu i o tome je livanjski kadija Lutfullah Edib sastavio sljedeći popis 23 redžeba 1249 (6 prosinca 1833):

1 top zvani Hajdarbaba, dug 16 pedalja, s gvozdenim kundakom i gvozdenom prekrivkom,

1 top zvani Džafer-baba, 16 pedalja dug, s gvozdenim kundakom i gvozdenom osovinom,

1 top zvani Zelenko (yešil top) od 16 pedalja sa starim kundakom i gvozdenom osovinom.

2 topa od po 14 pedalja sa starim kundakom i željeznim prekrivkama,

1 top njemačke izrade od 16 pedalja s kundakom i željeznom osovinom.

1 top njemačke izrade sa starim kundakom,

2 topa njemačke izrade na starim kolima,

1 top od 7 pedalja na starim kolima,

1 top od 12 pedalja s kolima i željeznom prekrivkom,

2 topa po 7 pedalja starih kundaka,

1 top od 7 pedalja, bez kundaka i neispravan,

1 top 14 pedalja s kundakom i željeznom prekrivkom bez falje,

1 top 14 pedalja s kundakom i željeznom prekrivkom,

2 topa po 11 pedalja, ostalo kao gore,

1 top od 9 pedalja ,

3 topa po 11 pedalja,

1 top od 10 pedalja s drvenim kundakom i s prekrivkom,

1 top od 5 pedalja, ostalo kao gore,

2 čarka topa u Sinan-čauševoj džamiji s gvozdenom prekrivkom na kolima i 2 sanduka municije,

5 gvozdenih zemberek-topova od po 2 pedlja bez kundaka,

- Komadi jednog topa od tuča nalaze se u kuli za municiju,
 1 veliki merzer (havan) kalibra 45, bez kundaka, leži na zemlji,
 1 mali merzer kalibra 14, bez kundaka leži na zemlji,
 592 velike bombe,
 1420 ručnih bombi,
 5000 velikih taneta,
 7980 malih taneta,
 129 mramornih taneta,
 120 novih pušaka,
 170 starih pušaka,
 288 starih sabalja,
 50 oštrica od starih sabalja,
 69 salkuma s lancima,
 13 gvozdениh kalauza,
 9 osovina za kola,
 1 gvozdeni malj,
 67 gvozdениh harbija,
 2 gvozdene lopate,
 1 sidro,
 40 makasa,
 2 oke ćiriša,
 2 gvozdена alata,
 90 komada starog gvožđa,
 4 ahenkahena (vrsta muzičkog instrumenta),
 100 komada klinaca,
 551 krampa,
 70 željeznih kuka,
 11 komada mašica za bombe,
 1 sanduk raketa,
 45½ oka starog misirskog fitilja,
 1006 komada puščanog kremenja,
 10 starih palamara,
 2 velika đuguma, sa 3 oke mehlema,
 4 drveta za čišćenje topovske cijevi,
 7 truba (rogova),
 1 teste igala za falju,
 7 komada torbica za hartuče,
 16 hamova za topovske konje,
 8 bašluka (?) i fantrmi,
 23 sanduka crnog baruta,
 5286 oka olova u poluzi,
 5312 oka olova u zrnu,
 1450 testeta naboja,
 11237 oka crnog baruta u 100 sanduka i 176 bureta,
 22880 oka prohe, 100.000 oka pšenice i 65 oka peksimeta u državnom ambaru.
 N. B. Stanovništvu izdano i potrošeno na osnovu bujrukdije u doba Mahmut Hamdi-pašino
 11.000 oka pšenice,
 271.260 oka ječma.

Po bujruddiji Mahmut Hamdi-pašinoj odneseno u Sarajevo 20 bureta baruta.

Od 1241—1249 (1825—1833) potrošeno je uz bajramske i razne svečanosti na temelju murasela u dizdara 1300 $\frac{1}{2}$ oka crnog baruta i 6 $\frac{1}{2}$ testeta kube papira.

Pri popravku tabije spomenutog grada za vrijeme Abdurahim-pašino zagu-bilo se 36 krampi, gvozdene malj i 34 oke gvožđa za kundake.

U Namik Ali-pašino doba izdano je 1550 oka dvopeka Sulejmanpašićima.

U dogovoru s prvacima grada izdano je sirotinji 39.000 oka ječma.

Iz iste tvrđave potrošeno je prema muraselama sa znanjem zapovjednika i stanovnika u vrijeme vezirovanja Husein-kapetana:

340 oka baruta,

1.230 testeta naboja,

12 testeta kube papira,

27.110 oka dvopeka,

46.600 oka ječma. Izdano vojsci, koju je otpremio Husein-kapetan na Sto-lac i Glamoč.

III

BANJALUČKI KADILUK

Iskaz sastavio banjalučki kadija Sejjidi Mustafa Šukri 3 šabana 1249 (16 prosinca 1833) na osnovu bujruddije Mehmed Sadik-pašine sa znanjem šeriatskog suda, muteselima Hivzi-efendije i povjerenika Osmanage.

1. Tvrđava Banja Luka

1 top od 15 pedalja s kundakom i željeznim poklopcem,

1 top od 14 pedalja,

1 top od 15 pedalja,

3 njemačka topa od po 7 pedalja,

1 čarka top od 6 pedalja na kolima i sa željeznim poklopcem,

1 njemački top s željeznim poklopcem na kolima,

1 baljemez top od 16 pedalja s kundakom i željeznim poklopcem,

1 top zvani **haberdar** od 16 pedalja s kundakom i starim željeznim poklop-cem.

1 top zvani **dulbedar** od 13 pedalja,

2 topa po 16 pedalja,

1 top od 10 pedalja,

1 top od 14 pedalja,

1 čarka top od 6 pedalja sa željeznim poklopcem na kolima, savršene izrade,

1 top od 9 pedalja, ostalo kao gore,

1 top od 16 pedalja bez kundaka, neispravan,

1 njemački top od 13 pedalja sa željeznim poklopcem na kolima,

1 top sa gvozdenim federom, neispravan,

1 veliki njemački merzer kalibra 65 s kundakom i željeznim poklopcem,

1 njemački merzer kalibra 18,

6 polovina od topa,

3 velika sanduka za municiju s gvozdenim poklopcem na kolima,

2 mala sanduka za municiju s gvozdenim poklopcem na kolima,

- 300 novih sabalja,
- 325 starih sabalja,
- 440 pušaka s kundacima,
- 42 stare puške,
- 70 komada gvožđa od pušaka
 - 6 topovskih hamova,
 - 4 sanduka olova u komadima,
 - 7 pušaka fitiljača slomljenih i neispravnih,
- 1611 krampi,
 - 19 gvozdenih lopata,
 - 3 rešeta,
 - 4 burgije za topove,
 - 20 komada kamenova za ručne mlinove,
 - 10 testeta papira,
- 2000 upaljača za granate,
 - 24 rakete,
 - 1 misirski fitilj,
 - 1 sito,
 - 1 bure katrana,
 - 1 sanduk katrana,
 - 48 željeznih upaljača za granate,
 - 5 sanduka hartuča,
 - 9 bakrenih kevčija,
- 1200 oka gvožđa za topovske kundake i druge sprave,
 - 3 sidra,
 - 18 limenih salkuma,
 - 8 drugih salkuma,
 - 11 katanaca,
 - 1 arsager (?),
 - 1 čuruk (?),
 - 8 kukastih noževa,
- 4140 kremenova za puške,
- 2000 raznih taneta za granate,
 - 630 raznih taneta,
 - 5 točkova za topovske kundake,
 - 40 novih daski za topovske kundake,
 - 1 veliki merzer top s novim kundakom i željeznim poklopcem,
 - 3 merzera sa starim kundacima i gvozdenim poklopcima,
 - 50 kutija za taneta,
 - 2 pribora zaklopa,
 - 1 nova prazna kesa za barut,
 - 1 trempe,
 - 2 saka-havale,
 - 2 gvozdene kuke,
 - 42 nova faljaluka za topove,
 - 6 novih limenih kutija za barut,
 - 10 gvozdenih harbija za lagume,
 - 2 torbice za rakete,

- 1 fišeklija (nabojnjača),
- 1 torbica za fitilj,
- 1 svrdao,
- 24 točka za kola,
- 7 starih točkova za kola,
- 2 stara palamara za točkove,
- 3 stare mješke za vodonoše,
- 11 gotovih drveta za čišćenje topovskog grla,
- 26 novih drveta za čišćenje topovskih cijevi,
- 1 engič (?) sanduk,
- 10 novih drvenih maljeva,
- 5 testeta stare gvozdene žice,
- 40 oka (nečitljivo),
- 1 sanduk sumpora,
- 15 sanduka izlomljenih naboja,
- 96 sanduka naboja,
- 7.825 oka starog i novog olova,
- 20.328 oka crnog baruta,
- 150 kantara starog dvopeka u ambaru,
- 329.901 oka peksimeta u ambaru,
- 39.921 oka pšenična brašna,
- 68.138 oka ječma,
- 144.875 oka kukuruza u ambaru, osim kukuruza u salašima; jedan se dio kukuruza u ambaru počeo kvariti,
- 302.868½ oka pokvarene prohe,
- 12.750 oka pšenična brašna u ambaru Abdulkerimpašića,
- 1.800 oka ječma u ambaru Abdulkerimpašića,
- 10.950 oka ječma uništio je banjalučki muselim Ahmedbeg Čerimpašić za Selimpašina vremena.

2. Tvrđava Gradiška

- 1 top od 16 pedalja sa novim kundakom i sa savršenim zaklopcem,
- 1 top od 13 pedalja s kundakom i zaklonom,
- 2 topa po 10 pedalja sa starim kundacima i pokvarenim faljama,
- 2 topa od po 11 pedalja starih kundaka,
- 1 top od 9 pedalja bez kundaka i neispravan,
- 3 topa od po 16 pedalja starih kundaka, razdrta grla,
- 1 top od 11 pedalja sa kundakom i štitnikom,
- 1 top od 9 pedalja bez kundaka,
- 1 top od 16 pedalja s kundakom,
- 1 top od 16 pedalja s novim kundakom,
- 1 njemački top od 6 pedalja sa starim kundakom,
- 1 čarka top od 6 pedalja s novim točkovima,
- 2 topa po 10 pedalja starih kundaka,
- 2 topa po 16 pedalja bez kundaka,
- 1 top od 16 pedalja, stara kundaka,
- 3 topa od po 16 pedalja starih kundaka,
- 1 njemački top od 7 pedalja s kundakom,

1 top od 11 pedalja bez kundaka,
 1 njemački top od 10 pedalja s kundakom,
 1 top od 6 pedalja bez kundaka,
 5 topova po 11 pedalja bez kundaka,
 1 top od 6 pedalja s kundakom i štitnikom,
 3 gvozdена šahi topa po 4 pedlja bez kundaka u kapetanovom konaku,
 2 merzera kalibra 18 bez kundaka,
 2 merzera kalibra 14 bez kundaka,
 2 topovska kundaka sa štitnikom,
 156 metaka za granate,
 5037 raznih topovskih kugli,
 30 oka baruta,
 1490 oka crnog baruta u 30 sanduka po 50 oka,
 112.028 oka kukuruza i prohe.

Prije i za vrijeme Mahmut Hamdi-paše potrošeno je na temelju murasela i seneda (potvrda) što se nalaze u dizdara i čuvara grada (mustahfiza):

od godine 1238 do 1244 (1823-1828) potrošeno 3304 oke baruta, od 1244 do 1248 (1823—1832) potrošeno 741 oka, a 153 oke za Mahmut Hamdi-paše 1248 i 1249 (1832 i 1833).

600 oka olova u polugama poslato je glasom bujruđije u Počitelj i Ostrožac.

Prema potvrdama u dizdara izdano je u doba Mahmut Hamdi-pašino 26.025 oka kukuruza i 15.888 oka ječma.

Banjalučki muselim i vezirov blagajnik Salihaga uzeli su 200 testeta (1 sanduk) naboja. Uz to je potrošeno 710 oka baruta od 1237 (1821) do 1249 (1833).

Od količine žita što je pozajmljeno stanovništvu Banje Luke i Gradiške nije još vraćeno: u Banjoj Luci 103.250 oka prohe i 291 oka kukuruza, a u Gradiški 73.105 oka kukuruza i 25.839 oka prohe, svega 98.998 oka.

IV

KADILUK JAJCE SA BIHORINOM

Popis obavio na osnovu bujruđije Mehmed Sadik-pašine kadija kadiluka Jajce sa Bihorinom Sejjidi Abdulhadi Na'im, dizdar i izaslanik Osmanage 23 šabana 1249 (5 siječnja 1834).

1. Tvrđava Jajce

1 kazan salitre,
 18 komada palamara za tumbase, i 4 rastrgana komada,
 11 praznih bakrenih đuguma,
 1 đugum s nešto ulja i 1 đugum s nešto terpentina,
 230 pušaka,
 23 sablje,
 1 željezni lanac,
 10 balukči (?),
 220 ručnih bombi,

- 1 kantar,
- 100 oka misirskog fitilja,
- 1 njemački top slab,
- 1 njemački top ispravan,
- 1 baljemez top,
- 7 ispravnih topova,
- 1 slab top,
- 54 bombe,
- 1 mali merzer,
- 44 točka s gvozenim šinama,
- 77 krampi,
- 3 puške fitiljače,
- 4 gvozdene prangije, od kojih je jedna slaba,
- 10 kamenih kugli,
- 140 držalica za koplje,
- 166 oka obične salitre,
- 6100 raznih kugli,
- 321 koplje bez držalice,
- 20 držalica s gvozenim obručem.
- 19 komada drveta (nečitljivo),
- 14 sepeta crne smole,
- 22 (nečitljivo) s gvozenim obručem, neispravno,
- 1 burgija za tulumbu (štrcaljku),
- 1 stara kova za vodu,
- 30 neuporabivih koža za leđa,
- 300 komada salkuma,
- 25 samara za topovske konje,
- 100 komada starog gvožđa,
- 150 drvenih ćupova za granate.
- 37.450 $\frac{1}{2}$ oke novog dvopeka, 10.000 oka starog, pokvarenog dvopeka,
- 5201 oka baruta.

Po bujdurliji Selim Sirri-pašinoj preneseno u staru Ostrvicu 1.064 oke baruta.

Kad je išao na Krajinu Mahmut-Hamdi-pašin ćehaja Hasanaga izdato mu je 70 oka baruta, 20 sanduka naboja i 13.444 oke dvopeka.

U ovom kadiluku za vrijeme Abdurahim-pašino što je stanovništvu pozajmljeno hrane ostalo je neubrano 420 tovara, a za vrijeme gladi što je podijeljeno sirotinji po nalogu Ali Namik-pašinom nije ukupljeno 700 tovara, a 330 tovara ječma što se bio počeo kvariti, podijeljeno je po nalogu Ali Namik-paše sirotinji, računajući 2 oke za 1 oku. 769 tovara ječma preneseno je u Travnik po nalogu Ali Namik-paše. Mahmut Hamdi-paša prolazeći na Krajinu potrošio je 111 tovara i 50 oka. To sve iznosi 2.330 tovara i 138 oka.

Arnautima, koji su bili u Jajcu godinu dana s kapetanom i muselimom Ah-medagom, čovjekom Mahmut Hamdi-pašinim, izdato je 169 tovara i 20 oka.

Kao manjak u ambaru ustanovljena je razlika u ječmu od 82 tovara.

U Varcaru izdato 140 tovara Hasanagi, ćehaji Mahmut Hamdi-pašinu. na osnovu murasele.

Narodu pozajmljeno 110 tovara.

Svega izdato 3.031 tovar i 167 oka.

U ambaru ima 1.677 tovara i 33 oka prohe, kukuruza i kukuruzna brašna.
To sve iznosi 4.708 tovara i 200 oka.

2. Tvrđava Kotor

1 top.

3. Palanka Varcar

1 top.

4. Tvrđava Bočac prazna

5. Tvrđava Vinčac prazna

N. B. U Jajcu kod zapovjednika vojnog skladišta Zejnilage nalazi se 4.044 $\frac{1}{2}$ oka baruta.

V

TRAVNIČKI KADILUK

Na osnovu bujrukdije Mehmed Sadik-pašine sastavili su ovaj popis bosna-brodski kadija Emrullah Naim, muteselim-beg i izaslanik 9 džum. I 1249 (24 IX 1833):

1. U tvrđavi:

- 7 velikih topova kalibra 4 $\frac{1}{2}$ s kundacima,
- 1 veliki haubica top kalibra 9 $\frac{1}{2}$ s kundakom,
- 2 velika topa kalibra 7 $\frac{1}{2}$ s kundakom,
- 2 čarka topa kalibra 1 $\frac{1}{2}$ s kundakom,
- 1 haubica top kalibra 5 $\frac{1}{2}$ s kundakom,
- 1 mali gvozdeni top kalibra 1 $\frac{1}{2}$,
- 22 stara topa s točkovima ,
- 379 novih sabalja,
- 929 novih sabalja,
- 20 starih sabalja s koricama,
- 303 nove duge puške,
- 138 dugih pušaka,
- 202 stare duge puške,
- 80 kundaka od starih pušaka,
- 1 stari garabin,
- 2 para starih pištolja,
- 2 stara noža,
- 315 bureta crnoga baruta,
- 4 bureta staroga baruta,
- 14 sanduka baruta,
- 19 sanduka staroga baruta,
- 23 sanduka naboja,

- 80 metaka za bombe, kalibra 45,
- 5600 taneta kalibra 9,
- 2000 metaka kalibra 14½.
- 2200 metaka kalibra 4½
- 1640 taneta kalibra 1½,
- 160 ručnih bombi,
 - 8 bureta hartuča,
 - 6 praznih kesa od hartuča,
 - 2 sepeta kutija za taneta (900 kom.),
 - 3 sepeta upaljača za bombe (2103 kom.),
- 60 raketi,
- 115 mašica za rakete,
 - 1 stari bašluk,
 - 3 sanduka malog hartuča,
 - ½ sanduka fitilja za upaljivanje,
 - 2 sanduka starog fitilja za upaljivanje,
 - 45 kubura fitiljača,
 - 6 starih fišeklija,
- 179 igala za topove,
- 191 kaluf za hartuč,
 - 55 kova,
- 344 kese od mješine za barut,
- 294 drveta za fitilj,
 - 89 sapova od salkuma,
 - 5 starih topovskih hamova,
- 154 stara topovska kajiša,
- 744 namazane krpe sa drškom,
- 11½ pari mješina za vodu,
- 467 novih torbi,
- 1½ par hurči,
 - 15 starih samara za konje koji nose vodu,
 - 6 pokrivki za vodonoše (saka-urti),
 - 3 gvozdена sepeta,
- 34 para malih svrdlova.
- 277 držalica za krampe (5 tovara),
 - 16 posuda za olovo,
 - 31 kliješta,
 - 48 novih i 1 stara testera,
 - 2 velike testere,
 - 18 čekića,
 - 5 ćesera,
 - 34 topovska nišana,
 - 2 limene kante za salkum,
- 116 krmećih nogu (hinzir ayagi) za topove,
 - 12 tava za topljenje olova.
 - 85 svrdlova za topove,
- 4½ tovara kremenа za puške,
- 55 komada alata za topove,

- 6 ćuskija (poluga),
- 6 gvođenih halki,
- 689 novih krampi,
- 197 novih potkova,
- 10 velikih lanaca,
- 10 takuma (pribor) sedala,
- 4 velika užeta na vretenu,
- 1 takum topovskih užeta,
- 4 užeta za koloture,
- 1 kaluf za olovo,
- 47 gvođenih kosijera,
- 23 smotka astara (debelo pamučno platno),
- 104 komada gvožđa od topovskih kundaka, teško 1172 oke,
- 322 komada gvožđa,
- 27 oka klinaca,
- 1½ sanduk novih velikih klinaca,
- 1 veliki gvođeni kolac težak 62 oke,
- 155 gvođenih kuka,
- 2 gvođena malja,
- 2 gvođene menđele,
- 56 (nečitljivo),
- 2½ sepeta saljuma,
- 4 sanduka voska,
- 16 komada topovskog alata, teško 32 oke,
- 359 oka istog alata,
- 3 torbice za rakete,
- 16 kajiša za kola,
- 6 × 8 = 48 oka topovskih češljeva,
- 95 truba (rogova),
- 3 oke lojanica,
- 9 pari mlinskog kamenja,
- 5 oka lana,
- 2 kovačka mijeha,
- 5 oka šapa (stipse),
- 2 topovske kočnice,
- ½ sanduka namazanih krpa,
- 63 limene mjere za barut,
- 7½ sanduka ćiriša (ljepak),
- 5 pontonskih pasova sa zlatnim takumom,
- 2 stare boriije (trube),
- 3 kalufa za boriije,
- 91 teste po 25 tahta-kurmj (?),
- 13 dunđerskih hoblića,
- 1 nišan za bombe,
- 5 lančanih halki,
- 434 bakrene kevčije (?) za topove,
- 1 veliki kantar,
- 1 posuda mehlema,

- 1 posuda balzama,
 - $\frac{1}{2}$ testeta veza za sablje,
 - 100 srgli kamenova,
 - 500 oka sumpora,
 - 4 oke ulja u đugumu,
 - 1 velika čutura,
 - $1\frac{1}{2}$ par stremenova,
 - 14 velikih sanduka,
 - 1 mala gvozdена kašika,
 - 2 stare torbe,
 - 18 sanduka prostog papira (2850 testeta),
 - 4 komada topovskog alata,
 - 3 bakrene trube,
 - 2 komada olova od po 60 oka,
 - 21 oka bakra,
 - 3 velika sadžaka,
 - 2 kalufa za bombe,
 - 6 kalufa za topovska taneta,
 - 29 novih drveta za čišćenje topovske cijevi
 - 16 topovskih drveta za čišćenje cijevi,
 - 1 tava za salkume,
 - 5 velikih kliješta za topove,
 - 1 sanduk komada za topove,
 - 22 gvozdene tahte,
 - 35 malih željeznih kastaki (?),
 - 5 svrdlova,
 - 25 velikih topovskih tomara,
 - 2 željezna koplja,
 - 25 drveta za namazane krpe,
 - $\frac{1}{2}$ testeta misirskog fitilja, u ambaru.
 - 7 starih šatora,
 - 2 nove fučije,
 - 9 starih bubnjeva,
 - 1 trempe,
 - 18 starih i praznih sepeta,
 - 40 starih i praznih bureta,
 - 30 starih sanduka,
 - 3 komada gvožđa od topova,
- Nešto smole u fučiji i nešto terpentina.

2. Popis stvari u tophani

- 1 veliki merzer s kundakom kalibra 45,
- 2 srednja merzera s kundakom kalibra 18,
- 1 mali merzer s kundakom kalibra $14\frac{1}{2}$,
- 3 topa kalibra $14\frac{1}{2}$,
- 6 haubica topova kalibra 8,
- 1 veliki top s kolima kalibra $2\frac{1}{2}$,
- 2 topa s kolima kalibra $1\frac{1}{2}$,

- 4 čarka topa sa kolima kalibra 1½,
- 1 gvozdeni top kalibra 1½,
- 24 kugle za merzer kalibra 45,
- 414 kugli kalibra 9,
- 223 kugli kalibra 2½,
- 388 kugli kalibra 1½,
- 510 kugli od kamena kalibra 8,
- 1400 kugli od kamena kalibra 1½,a,
- 1 zavoj bez kajiša,
- 1 zavoj za municiju, na kolima,
- 2 obična kola,
- 4 mala točka za merzere,
- 2 kola bez točkova,
- 4 koloture,
- 4 stara kovačka mijeha,
- 1 kovačka trupina (panj),
- 3 forme za merzere,
- 1 mali kundak za merzer,
- 1 stara kola,
- 1 kundak za top bez kola,
- 23 nova točka za kola,
- 1 kovački terđah s gvozdenim obručem,
- 1 topovski tomar,
- 7 starih točkova od kola.

3. Hrana u ambaru u tvrđavi

Oko 70.000 oka dvopeka koji nije premjeren, jer je prepečen, pa su pekari izjavili da bi se zdrobio dok bi se izvadio, premjerio i ponovo vratio u ambar, 15.000 oka peksimeta u jednom oknu ambara.

4. Popis municije koju je iz ove tvrđave potrošio Husein-kapetan

- 500 kutija za metke (2 tovara),
- 1250 taneta kalibra 1½,
- 200 taneta kalibra 1,
- 200 taneta kalibra 2,
- 200 taneta kalibra 4,
- 200 taneta kalibra 300 drama, svega 2.050 taneta ili 67 tovara.
- 50 drvenih lopata,
- 157 bureta crnoga baruta,
- 254 sanduka naboja (115 tovara),
- 9657 oka peksimeta (425 tovara),
- 250 praznih vrećica za hartuče,
- 1 takum (pribor) za vodu,
- 4 tovara punih i zavezanih hartuča,
- 90 punih hartuča bez taneta,
- 40 namazanih krpa,
- 1 tovar (300 komada) upaljača za granate,
- 150 raketa (2½ tovara),
- 2 tovara misirskog fitilja,

- 12 palamara,
- 9 pila,
- 2 para mješina za vodu,
- 2 kese hartuča,
- 10 testeta prostog papira,
- 2 sanduka (100 pari) fitilja za upaljivanje,
- 26 novih torbica,
- 5 oka lana,
- 257 krampi,
- 2 kožne kese za barut,
- 2 gvozdene lopate,
- 2 limene mjere za barut,
- 2 gvozdene kuke,
- 2 sjekire,
- 3 tovara kremena,
- 1 kliješta,
- 6 šljemova,
- 5 nišana za topove,
- 5 svrdlova,
- 2 oke sumpora,
- 1 oka arapske smole,
- 4 ćesera,
- 10 kesa hartuča,
- 10 kubura fitiljača,
- 10 kesa za rakete,
- 1 igla za topove,
- 10 iglenica,
- 10 katanaca,
- 11 čekića.

Za sve ovo što je je uzeo Husein-kapetan dao je potvrde ćehaji travničke tvrđave.

N. B. Neznatna količina baruta potrošena je pri raznim svečanostima za vremena Ahmedage, muselima Mahmut Hamdi-pašina.

VI

BIOGRAD (GLAMOČ)

Popis sastavio naib glamočke nahije Muharem Zuhdi i mubašir Osmanaga na osnovu bujruhdije Mehmed Sadik-pašine 17 redžeba 1249 (30 XI 1833):

- 4 topa od po 15 pedalja starih kundaka,
- 1 top od 15 pedalja bez kundaka, neispravan,
- 1 top od tuča od 3 pedlja, neispravan,
- 2 zemberek-topa od po 2 pedlja bez kundaka,
- 1 zemberek-top od 2 pedlja bez kundaka i neispravan,
- 1 top od tuča od 5 pedalja s kundakom i željeznim štitnikom,
- 1 top od 4 pedlja bez kundaka i neispravan,
- 760 raznih taneta.

40 komada željeza za vrata,
 73 krampe,
 10 oka misirskog fitilja,
 52 testeta prostog papira,
 1586½ oka olova,
 4 sanduka izlomljenih naboja,
 3040 oka baruta.

U ambaru je bilo 633 ćile pokvarene prohe i 48.701 oka ječma.

N. B. Iz ambara izdano je u doba vlade Ali Namik-pašine i kliškog muteselima Mehmedbega glasom potvrda u rukama dizdara 8242 oke ječma, 67 oka olova, 16 testeta prostog papira i 10 oka baruta.

Po muraselama u dizdara potrošeno je od 1241—1249 (1825—1833) za vrijeme bajrama i drugih svečanosti 483 oke baruta i 21½ oka olova.

U Hadži Osmanbegovih nasljednika ima 111½ ćila prohe, što pripada državi. Potvrde su o tome bile kod dizdara i oduzeo ih vezir Selim Sirri-paša i poslao u Stambol.

Hasan-paša prolazeći u Džisri-Kebir potrošio je 130 ćila ječma.

Glasom bujruldije pozajmljeno je stanovništvu 29.597 oka ječma.

VII

TEŠANJSKI KADILUK

U ovom su kadiluku bile tri tvrđave: Tešanj, Doboj i Žepče. Za vlade Mahmut Hamdi-pašine bila je smještena u tešanjskom gradu posada, sastavljena od Arnauta s juzbašom na čelu i kad su oni napustili Tešanj sastavljen je popis svega što je u tvrđavi nađeno. Sada je ponovo sastavio ovaj popis za sve tri tvrđave zamjenik tešanjskog kadije Sulejman Šukri sa znanjem zamjenika muteselima i odličnih ljudi, a datiran je 19 reb. II 1249 (5 IX 1833).

1. Tešanj

4 menzil-topa,
 1 top kalibra 3,
 4 topa kalibra 1½,
 1 top kalibra 4,
 5 topova kalibra 1½,
 2 topa kalibra 2,
 2 topa kalibra 1½,
 2 topa neispravna,
 10 kumbara topova,
 52 kamene kugle,
 3 topovske kugle na lancu,
 241 ručna granata,
 2 topovska kundaka,
 22 topovska svrdla,
 22 igle za topove,
 49 oka misirskog fitilja,

2 jedeka, topaltije,
203 duge puške,
1 pribor uz merzer,
1 topovska kuka,
1 pokvarena puška,
205 sabalja,
10 sanduka baruta po 45 oka,
7½ testeta papira,
2044 razna taneta.
3225 oka olova u tanetima i polugama.

H r a n a: 1200 oka prohe, 3 okna dvopeka u ambaru, 800 tovara kukuruza u čardacima i ambaru.

2. Dobož

3 menzil topa,
2 šahi topa,
3 mala i 3 gvozdena topa,
4 topovska kola,
4 štitnika,
57 pušaka,
1 sablja,
249 oka olova u polugi,
315 malih i 71 veliko tane,
2½ bureta baruta ,
12 krampi,
3 šine od kola,
300 tovara kukuruza u čardacima.

3. Žepče

2 menzil topa,
1 top s malom gvozdenom lopatom,
45 sabalja,
54 duge puške,
16 krampi,
255 taneta,
155 ručnih granata,
1311 topovskih granata,

H r a n a: 2 okna prohe u ambaru, 3 okna kukuruza u klipu i 2 tovara u zrnju.

VIII

DERVENTA

Popis sastavio Husein, naib u kadiluku derventskom sa znanjem kadije i stanovništva i nađeno u tvrđavi:

500 oka olova,
100 oka gvozdenog alata,

Nekoliko starih palamara,
 8 torbica,
 2000 kugli,
 9 rogova,
 18 top-kirče (?),
 21 oka olova, u polugi,
 60 drveta »lungu«,
 65 dugih pušaka.
 45 sabalja,
 50 bureta,
 59 sanduka baruta,
 11 sanduka baruta u nabojima,
 20 testeta papira,
 7 baljemez topova,
 1 baljemez top od tuča,
 5 čarka topova od tuča.

H r a n a: 500 oka dvopeka, 200 tovara prohe i 400 vreća kukuruza u klipu.

IX

SREBRENIČKI KADILUK

U mjestu Srebrenici bila su dva grada i to Gornji i Donji Grad, a u kadiluku je bila još tvrđava Kušlat.

Ovaj popis nema uvoda ni datuma kao ni kadina potpisa.

1. Gornji i Donji Grad

5 topova u Gornjem Gradu,
 180 oka naboja u Donjem Gradu,
 710 oka baruta u Donjem Gradu,
 170 oka običnog baruta,
 420 taneta,
 5 pokvarenih topova, u Donjem Gradu,
 7 dobrih topova u Donjem Gradu,
 1 top što ga je uzeo Mahmut Alajbeg Gradašćević,
 40 oka baruta i 100 taneta uzeo isti.

H r a n a: 2300 tovara hrane u Gornjem Gradu, — 1200 tovara potrošio Hussein kapetan.

2. Kušlat

Tvrđava u ruševnom stanju i prazna.

X

NOVI PAZAR

Popis sastavio novopazarski kadija Jahja i izaslanik, bez datuma:

8500 taneta kalibra 9, 7, 1 i 1/2.

18 dobrih i 2 neispravna topa,

345 1/2 oka baruta brutto.

XI

SJENICA

Popis sastavio Musa, kadija kadiluka stari Vlah.

U sjeničkoj tvrđavi bilo je:

- 9 sanduka naboja,
- 450 taneta,
- 10 bureta baruta,
- 1 top,
- 2 topa s kundacima,
- 4 tomara.

Sve je to stavio u ovu tvrđavu Mahmut Hamdi paša i kao muhafiza (čuvara) postavio Ibrahimagu M'sirliju, a sadašnji je vezir za čuvara imenovao vojvodu Nove Varoši Ibrahimagu, kavazbašu.

Prijašnje oružje i municiju uništi Husein-kapetan.

XII

KLJUČ

Isti izaslanik, ključki kadija Omer i muteselim sastavili su ovaj popis po bujruhdiji Mehmed Sadik pašinoj 11 redžeba 1249 (24 XI 1833):

1 njemački top od deset pedalja s kundakom, gvozdenim štitnikom i pokvarene falje,

- 1 top od šest pedalja bez kundaka, pokvarene falje,
- 1 top od šest pedalja, bez kundaka, neispravan,
- 1 top od četiri pedlja, bez kundaka i sa pokvarenom faljom,
- 1 gvozdeni zemberek-top od tri pedlja, neispravan,
- 2 točka za kundak,
- 2 prazne fučije,

694½ oke baruta u deset fučija.

H r a n a: 496½ tovara prohe i ječma i 49.650 oka u ambaru.

N. B. Bivši vezir Mahmud Hamdi-paša potrošio 6 tovara ječma (600 oka).

Po bujruhdiji Ali Namik-pašinoj pozajmljeno stanovništvu 20.603½ oke i od toga 7.164 oke ostalo nepovraćeno.

Od 1238 do 1249 (1822—1833) potrošeno 205 oka baruta za razne svečanosti po muraselama kadije, mutesselima i uglednih ljudi.

XIII

GOLHISAR (JEZERO)

Popis sastavio Abdullah Mahi-zade (Ribić), đolhisarski kadija 9 šabana 1249 (22 XII 1833).

U tvrđavi Šokol nađeno je:

- 1 top od (?) pedalja, stara kundaka, a drugi isti ovakav pokvarene falje,
- 396 malih topovskih taneta,
- 163 oke olova u 5 poluga,
- 22 kremenjače,

2 puške s kundakom,
185 oka baruta u 6 bureta,
U ambaru 17.000 oka ječma.

N. B. Iskaz nepovraćene hrane posuđene stanovništvu i potrošene za vlade Mahmut Hamdi-pašine: 500 oka ječma potrošio Mahmut Hamdi-paša. Svijetu pozajmljeno 15.780 oka ječma, a nepovraćeno 4945 oka. Uz to je 1775 oka ječma manje zato što je ambar napravljen od sirova drveta i što je drugi naget i hoće da se obori. Mahmut Hamdi-paša je potrošio 500 oka ječma.

Od 1241 do 1249 (1825—1833) potrošeno je prema muraselama 274 oke baruta na razne svečanosti.

XIV

MAGLAJ

Popis obavio Abdullatif, maglajski kadija sa znanjem dizdara, zastupnika aga i vezirova izaslanika 24 džum. I 1249 (9 X 1833):

3 bureta,
11 fučija i 1 sanduk baruta,
682 oke olova, u polugama,
37 oka olova, u kuglama,
16 pušaka,
2 topa kalibra 2,
384 čahura od papira.
1347 raznih taneta,
3 testeta misirskog fitilja,
16 sabalja,
1 gvozdeni havan (merzer) top,
1 komad od topa,
282 ručne granate,
1 šahi puška,
1 salkum,
6 olovnih salkuma.

H r a n a: 7 okana prohe u ambaru, 2½ koša kukuruza, 25 oka pokvarena dvopeka.

XV

DONJA TUZLA

Kad je Tuzlu napustio Mustafa-aga Kefa, koga je bio postavio za mustahfiza Mahmut Hamdi-paša, onda je u tvrđavi obavljen popis sa znanjem tuzlanskog kadije Mehmed Seid efendije, muteselima Osmanbega, aga, čaršije i uglednih ljudi i zaveden u sidžil. Sada je ponovo napravljen ovaj popis po nalogu Mahmut beg-efendije, a sastavio ga je Mehmed, pisar šeriatskog suda sa kadijom i uglednim ljudima 11 džum. I 1249 (26 IX 1833):

5 topova kalibra 3,
6 topova kalibra 1½,
8 topova kalibra 1,
1 top kalibra ½.

- 2 topa kalibra $\frac{1}{2}$, od željeza,
- 2 čarka topa, ostavljena ovdje za vrijeme Ali paše Derendelije,
- 3 slomljena i neispravna topa,
- 920 taneta,
- 227 sabalja,
- 12 sanduka pokvarenih naboja,
- 30 sanduka baruta,
- 2 sanduka pokvarenih naboja,
- 15 sanduka pokvarena baruta,
- po 2 sanduka fitilja i raketa,
- 4 sanduka fitilja.

XVI

BJELJINSKI KADILUK

Stanovništvu je pozajmljeno 57.320 oka pšenice, kukuruza i ječma. Drugih podataka nema.

U popisu od 1838 stoji, da u Bijeljini i Janji ima šarampo, koji treba da ostane i dalje, a snabdjeveni su sa

- 2 čarka topa, kalibra $4\frac{1}{2}$,
- 1 čakalos,
- 32 kumbare, kalibra 36,
- 115 kugli kalibra 5,
- 165 kalibra $1\frac{1}{2}$.

XVII

VRANDUK (ZENIČKA NAHIJA)

Po bujruldiji obavio popis Omer, zamjenik naiba u Zeničkoj nahiji sa zna-
njem dizdara, aga i izaslanika Osmanage 25 džum. I 1249 (10 X 1833):

- 1 sanduk baruta od 25 oka,
- 4 sanduka naboja, 148 oka,
- 14 komada gvožđa,
- 7 komada olova, 99 oka,
- 120 komada gvozdenih lopata,
- 347 taneta,
- 26 krampi,
- 26 slomljenih gvozdenih lopata i krampi,
- 160 kamenih taneta,
- 2 menzil-topa ,
- 1 mali top,
- 1 mali razdrt top,
- 1 čile (mjere za topovske naboje).

XVIII

AKHISAR (PRUSAC)

U dvije tvrđave prusačkog kadiluka: Prusac i Kupres obavio je popis Osman, zamjenik akhisarskog kadije sa znanjem vezirova izaslanika Osmanage i muteselimova zamjenika i o tome je sastavljen ovaj iskaz dana 15 džum. I 1249 (30 IX 1833):

1. Prusac

- 1 veliki top s kundakom kalibra 1½,
- 2 topa istog kalibra bez kundaka,
- 1 top s kundakom, kalibra 1, pokvarene falje,
- 3 čarka topa s kundacima kalibra ½, pokvarenih falja,
- 500 raznih taneta,
- 20 taneta od granata, kalibra 2½,
- 3 ručne granate,
- 5 starih pušaka s kundacima,
- 5 oka salitre,
- 12 željeznih krampi,
- 2 gvozdene lopate ,
- 2 kasača (?),
- 1 kaluf za olovo,
- 4 tave za topljenje olova,
- 40 oka olovne turtije,
- 2 gvozdene topovske viljuške.
- 2 bakrene kevjije,
- 1 veliki lanac sa četiri halke,
- 200 komada gvozdenih »ota« s gvozdenim tomrucima,
- 140500 olovnih taneta,
- 1 sanduk naboja (85 testeta),
- 3982½ oka u 75 sanduka baruta.

2. Kupres

- 1 veliki top kalibra 2½ s kundakom,
- 1 top kalibra 1½ bez kundaka,
- 8250 olovnih taneta,
- 10 bureta (500 oka) baruta ,
- 1 čarka top kalibra ½ bez kundaka.

Prema muraselama u dizdara potrošeno je 182½ oke baruta od 1242 do 1249 (1826—1833) godine.

XIX

KADILUK GRAČANICA

Mahmut Hamdi-paša postavio je u Gračanici za muhafiza svoga čovjeka, nekog Hasanagu s posadom, koju su sačinjavali Arnauti i kad se ovaj povukao sastavio je 16 džum. I 1249 (1 X 1833) gračanički kadija Ibrahim Hilmi sa znanjem muteselimova zamjenika Mahmut alajbega, činovnika, aga i uglednih ljudi, popis svega što je u tvrđavi iza njih ostalo i to je zavedeno u sidžil.

Isti je kadija ponovo sastavio sljedeći popis i u nj ubilježio i tvrđave Sokol i Srebrenik i kasabu Gračanicu.

1. Gradačac

- 7 velikih i dobrih menzil-topova,
- 1 obični menzil-top,
- 1 isti takav pokvarene falje,
- 6 gotovih čarka-topova,
- 3 gotova haubica topa,
- 4 srednja i 4 šahi topa, u dobrom stanju,
- 5 šahi topova,
- 1 čarka-top,
- 1 mali čarka-top, na kolima,
- 89 oka olova u polugi,
- 700 taneta,
- 52 nova obična točka,
- 7 novih kundaka,
- 3 gvožđa od kundaka,
- 4 velika svrdla,
- 23 baklje,
- 3 gvožđa od kola,
- 14 čampara,
- 2 mendžele za topove,
- 5 musketira,
- 7½ bureta baruta,
- 40 čahura,
- 60 testeta naboja,
- 91 sanduk pokvarenih naboja,
- 6 velikih i 6 malih sanduka hartuča,
- 5 sanduka muskete,
- ½ sanduka kremena,
- ½ sanduka olova,
- 8 testeta papira,
- 8 velikih palamara,
- 1 limeni sanduk,
- 80 okruglih granata,
- 30 taneta,
- nešto fonje,
- 10 pari (nečitljivo),
- 199 pušaka,
- 135 sabalja,
- 80 sanduka za municiju,
- 25 sanduka pokvarena i 40 bureta dobra baruta,
- 60 okruglih granata,
- 2 topovska taneta,
- 1 sanduk fonje i 3 sanduka hartuča i oko 450 taneta.

H r a n a: $\frac{3}{4}$ čardaka kukuruza, polovina čardaka kukuruza i 600 vreća kukuruza s klipom, 1 ambar sa šest okana pun prohe i oko 600 oka dvopeka.

2. Srebrenik

- 2 ispravna čarka-topa,
- 2 kalamburne pokvarenih falja,
- 1 menzil-top,
- 2 šahi topa,
- 1 šahi puška,
- 1 obična puška, bez kundaka,
- 14 sanduka naboja,
- 15 sanduka naboja,
- 10 bureta baruta,
- 400 oka soli,
- 7 ručnih i 7 konjskih ispravnih i 1 pokvaren mlin,
- 500 kamenih taneta,
- 50 taneta.

H r a n a: 100 tovara dvopeka.

3. Sokol

- 3 kalamburne, i to 1 s dobrim, druga sa pokvarenim faljama, a treća slomljena,
- 3 šahi topa,
- 4 štuc-puške,
- 1 gvožđe od puške,
- 1 šiš,
- 5 sanduka baruta,
- 50 taneta.

4. Gračanica

Gračanica nije imala tvrđave, ali su tu bila dva šahi topa, 1 mali šahi top i 1 štuc-puška .

XX

SARAJEVO

Na osnovu bujruldije i usmenog vezirovog naloga, a sa znanjem šeriata, izaslanika Osmanage i činovnika sarajevski kadija Samokovli Ahmed Nazif obavio je pregled i sastavio iskaz 23 džum. I 1249 (8 X 1833). Naređeno je ovdje što nigdje, da se nalaz uporedi s popisom iz 1247 (1831) godine.

B a r u t:

Godine 1247 (1831) bilo . . .	25796 oka
potrošeno	3211 „
sada zaliha	22585 oka
u 643 bureta po 35 oka.	

N a b o j i:

Godine 1247 (1831) bilo	18169
potrošeno	416
sada zaliha	17753
u 531 sanduk po 35 oka.	

- 7 baljemez topova,
 9 šahi topova,
 1 šahi top s halkama,
 2 čarka topa.
 1 čakalos top, sa sandukom,
 2 merzera za bacanje granata,
 9 ispravnih šahi topova,
 6 točkova od čarka topova, bez tabana,
 8 točkova za baljemez topove bez tabana,
 2 točka od istih topova sa tabanom,
 4 točka od čakalos topova sa tabanom,
 1 mali čakalos top sa svim priborom,
 2 drvene osovine,
 2 taslaka drveta,
 2 ispravna kundaka.
 3 gvozdene osovine od baljemez topa,
 63 sanduka čahura.

Godine 1247 (1831) bile su	1243
krampe, a sada ih je manje	679
zaliha	564

Gvozdenih lopata bilo 1247 (1831)	142
sada više	341
zaliha	483

Topovskih taneta kalibra 1½, 3, 7, 9, 11 i od 100 drama bilo je 1247	25933
sada manje	1393
zaliha	24540

- 2 sanduka fonje,

Gvozdenih sjekira bilo je 1247 (1831)	236
sada više	138
zaliha	374

- 2 sanduka raketa,

Godine 1247 (1831) bilo je	23
sanduka salkuma, sada više	19½
zaliha	42½

Oko 3427 komada drvenih kutija za taneta, 70½ sepeta.

Pistolja je bilo 1247 (1831)	315
sada manje	126
zaliha	189
Noževa bilo je 1247 (1831)	173 kom.
sada manje	78 „
zaliha	95 kom.

3 velika mača,

1 mala sablja,

Gvozdenih tahti 1247 (1831)	30
sada više	18
zaliha	48
Gvozdenih kopalja 1247 (1831)	188
sada manje	51
zaliha	137

170 mješki za vodu,

Kazan s kapkom iz ukinutog jeničarskog odžaka,

2 velika užeta,

1 oklop,

2 gvozdena sanduka.

Godine 1247 (1831) bilo je t. zv.

Ibrahimpasinih pušaka	772
sada manje	5
zaliha	767

38 gvozdenih lanaca,

1 zarkula,

37 gvozdenih tasova,

60 namazanih fitilja,

800 oka gvozdene furde ,

3 mješine.

Sablja je bilo 1247 (1831)	700 kom.
sada manje	30 „
zaliha	670 kom.
God. 1247 (1831) bilo misirskog fitilja	604
sada manje	104
zaliha	500

- 2 topa tanke konoplje,
- 9 mješina,
- 1 štit,
- 1 gvozdeni čekić,
- ½ bureta sumpora,
- 19 tomara (godine 1247 bilo 30),
- 46 krba za vodu (god. 1247 bilo 57),
- 15 čekića za lagume,
- 10 sanduka olovnih taneta,
- 3 pećna đuguma,
- 4½ sanduka pušćanih taneta, bez olova, za vježbe,
- 18 topovskih nišana,
- 21 breme astara (1247, bilo 32),
- 2 testeta čahura,
- 1 sanduk spužve i upaljača,
- 31 torba,
- 12 burgija za topove,
- 27 gvozdernih maša,
- 4 gvozdene kuke,
- 14 igala za topove,
- 11 testeta fitilja za upaljače,
- 42 bremena tanke konoplje,
- 1 topovske rašlje (viljuška),
- 6 drvenih praznih sanduka,
- 1 torba za sumpor,
- 12 maša za fitilj,
- 150 praznih sepeta,
- 11 držalica za sjekire,
- 3 kalufa za topove,
- 2 vreće kremena,
- 18 držalica za lopate,
- 1 sanduk kesica za hartuč,
- 24 stare puške,
- 2 sanduka upaljača,
- 1 sanduk ljepila,
- 368 držalica za krampe,
- gvozdernih tokmaka (nije naznačen broj),
- 2 kovačka stola,
- 43 milbatage?,
- 13 gvozdernih sanduka,
- 1 teste i jedan svežanj prostog papira,
- 3 oke olova,
- 2 sepeta upaljača za merzere,
- 100 praznih bureta,
- 69 držalica za maljeve,
- 12 starih mješki,
- 6 starih tugultija,
- ½ sepeta gvozdene furde,

- 1 ispravan topovski ham,
- 12 sabalja,
- 290 tovara debele konoplje,
- 170 kesa za fišeke,
- 270 držalica za koplje,
- 10 svežanja zuberu (konoplja?),
- 150 noževa,
- 1 pokrivka za vodonošu,
- 1 velika topovska burgija,
- 13 gvozdениh krampi,
- 41 gvozdene rašlje,
- 7 gvozdениh terezija,
- 100 korica za koplje,
- 9 gvozdениh tesli,
- 2 gvozdene kolature,
- 21 fenjer za rovove ispod zemlje,
- 16 burgija,
- 1 sanduk strijela,
- 134 čivije za topove,
- 7 starih sepeta,
- polovina bureta zifta (crne smole),

Od gore navedenih stvari predano je topčibaši Ahmedagi ovo: sjekire kram-
pa, gvozdена lopata, 2 burgije za topove, 2 svežnja tanke konoplje, 1 kaluf, maše
za fitilj, topovska igla i 6 testeta papira.

U novosagrađenom saraju (rezidenciji) na Gorici ostavio je Mahmut Hamdi-
paša ovo:

- 6 čarka topova, od kojih su četiri puna,
- 1 haubica top, kalibra 5,
- 6 istih topova, kalibra 3,
- 1 mali čarka top,
- 1 đaur-top, kalibra 3,
- 11 kugli,
- 1 osovina,

Municija: 3900 testeta naboja za vježbu, bez olova,

- 80 sanduka čahura,
- 18 sanduka naboja, s olovom,
- 3 sepeta zarfova za haubicu,
- 5 bureta baruta,
- nešto neotesanog kremenа u jednom buretu,
- nekoliko pripremljenih metaka za haubicu,
- 45 krampi,
- 40 lopata.

Od spomenute municije dato je Nakibefendiji: 11 oka baruša, 11 gvozdениh
lanaca, 15 gvozdениh lopata, 15 krampi, 40 drvenih lopata. To je sve izdao anahtar-
aga (čuvar ključeva).

Kavaz-baši na Gorici izdato: 10 drvenih lopata, 10 krampi i 15 gvozdениh
lanaca.

Izdato topčibaši Ahmedagi 27 safera 1250 (28 VI 1834): 5 sanduka čahura, 1 sanduk čahura bez taneta, 50 raketa, 1 krampa. To je izdao kavazbaša Osmanaga, koji je iz grada otpušten.

Zatim je još izdato Miftahagi (čuvaru ključeva): 14 gvozdениh lopata, i 10 krampi.

Ukambaši je izdana 1 krampa.

Konačno je čuvar ključeva izdao za potrebe begluksaraja 15 krampi i 15 lopata.

XXI

KADILUK NOVOSEL

Iskaz sastavljen 23 džum. I 1249 (... studeni 1833) o stanju oružja, municije i hrane u tvrđavama Petrovcu, Bilaju, Džisrikebiru (Kulen Vakufu), Staroj Ostrovici, Havalu i Orašcu u prisutnosti vezirova izaslanika Osmanage Turabije po bujruđdiji Mehmed Sadik-pašinoj.

1. Petrovac

2 velika topa duga po 16 pedalja sa starim kundacima,
 4 topa od po 11 pedalja sa starim kundacima,
 1 obični 13 pedalja ,
 1 mali od 6 pedalja,
 2 topa neupotrebljiva,
 4 bureta i 5 sanduka baruta,
 80 velikih i 390 malih topovskih taneta,
 20 starih sabalja,
 4 stare puške s kundacima,
 35 cijevi od pušaka,
 43 kese hartuča,
 245 oka olova u polugama,
 3,5 oke misirskog fitilja,
 2 bakrene kevčije,
 1 toptomar,
 1 mali željezni top, neuporabiv,
 39 željeznih kundaka,
 10 testeta papira,
 33 drvena tomara,
 25 malih starih pušaka s tabanom,
 3 krmećije noge od topa,
 3000 oka dvopeka.

2. Bilaj

1 veliki top od 12 pedalja i 3 mala po 6 pedalja.

3. Džisrikebir (Kulen Vakuf)

2 velika topa po 14 pedalja s kundacima i 2 po 12 s kundacima,
 1 razdrt top s kundakom,
 1 obični pokvarene falje i 2 mala po 6 pedalja neupotrebljiva,

- 1 gvozdена осовина,
- 25 sanduka baruta,
- 5 sanduka pokvarenog baruta,
- 11 ćuskija,
- 43 stare sablje,
- 2 gvozdена чекића,
- 34 sjekire,
- 30 krampi,
- 3 noža,
- 27 komada gvožđa,
- 1 sanduk starih klinova,
- 1000 raznih topovskih taneta,
- 3 komada tužča (?) od topa,
- nešto starog misirskog fitilja,
- nekoliko komada starih velikih palamara,
- 3 točka s gvozdenim obručevima za kundak,
- 14 raznih sanduka.

4. Stara Ostrovica

- 3 velika topa po 6 pedalja s kundakom, 2 po 11 pedalja, 1 nov od 12 pedalja pokvarene falje, 3 po 6 pedalja s kundakom, 3 obična neupotrebljiva,
- 1 top s kundakom, razdrtog grla,
- 1 čarka top 4 pedlja,
- 28 bureta baruta,
- 140 oka olova u polugama.
- 150 topovskih taneta,
- 3 topovska taneta s lancem,
- 1 velika željezna osovina.

5. Orašac

- 2 velika topa po 14 pedalja,
- 1 čarka top i
- 1 velika željezna osovina.

6. Havalala

- 1 veliki top od 10 i 1 od 14 pedalja, s kundakom,
- 1 gazi-top od 13 pedalja s kundakom,
- 1 obični top od 13 pedalja,
- 2 obična neupotrebljiva,
- 1 mali top s kundakom, pokvarene falje,
- 3 dasaka za top,
- 1 željezna osovina,
- 100 kamenih topovskih taneta,
- 5½ sanduka baruta.

Iz ove tvrđave uzeo je 1 mali top Mehmed kapetan i odnio u svoj konak na Prkosima, pa neka se i to zna.

Napisano sa znanjem šeriata, izaslanika i povjerenika. Muharem Zuhdi, kadija kadiluka Novosel.

XXII

KAMENGRAD

Na osnovu slične bujrukdije obavljen je popis u tvrđavama kamengradskog kadiluka, i to u Kamengradu, Ostrošcu, Pećima Mihajlovim, Šturliću, Maloj Kladaški, Velikoj Kladaški, Podzvizdu, Vranogradu, Todor-Novom, Bužinu, Stini, Jezerskom, Krupi, Otoki, Džisri Sani, Cazinu i Starom Majdanu uz sudjelovanje izaslanika Omerage i o tome sastavljen popis u džum. II 1249 (listopad-studeni 1833) kako slijedi:

1. Kamengrad

- 1 top od 18 pedalja bez kundaka,
- 2 topa po 16 pedalja bez kundaka,
- 6 topova po 12 pedalja bez kundaka,
- 1 njemački top od 12 pedalja bez kundaka,
- 2 kabuz topa po 12 pedalja bez kundaka,
- 1 obični top razdrta grla,
- 2 kabuz topa po 9 pedalja bez kundaka,
- 3 po 9 pedalja bez kundaka,
- 1 od 6 pedalja bez kundaka,
- 3 po 9 pedalja bez kundaka,
- 1 od 6 pedalja bez kundaka,
- 2 čarka-topa po 5 pedalja,
- 2 obična topa neupotrebljiva.
- 1 veliki havan bez kundaka,
- 1 velika gvozdена osovina,
- 1 gvozdена vrata na prostoriји za municiju.

3. Pekler Mihal (Mihajlove Peći — sada Pećigrad)

- 1 top od 9 pedalja s kundakom,
- 1 odličan njemački čarka-top s gvozdenim kabom na kolima,
- 1 mali top neupotrebljiv,
- 30 topovskih taneta,
- 1050 oka baruta u 21 fućiji,
- 7 novih fućija za barut.

4. Mala Kladaša

Prazna.

5. Šturlić

- 4 velika topa sa starim kundacima,
- 2 topa neupotrebljiva.

6. Velika Kladuša

- 1 kabuz-top od 11 pedalja bez kundaka,
- 2 topa po 15 pedalja pokvarenih falja,
- 2 topa po 9 pedalja s kundacima i
- 1 mali top neupotrebljiv.

7. Podzvizd

- 1 top od 16 pedalja, razdrta grla,
- 1 od 11 pedalja sa starim kundakom,
- 4 polovine od topa,
- 1 kevčija od bakra,
- 3 komada od gvozdénog kundaka,
- 20 malih topovskih taneta,
- 250 oka baruta (dviije fučije i 2 sanduka).

8. Vranograde (Vranograč)

- 2 njemačka topa po 9 pedalja na novim kolima,
- 2 njemačka topa po 7 pedalja sa novim kolima,
- 1 od 5 pedalja, stara kundaka i pokvarene falje,
- 1 cijev od puške,
- 25 topovskih taneta,
- 2 nova točka od arabe,
- 190 oka baruta (4 sanduka).

9. Todor Novi

- 1 top od 8 pedalja bez kundaka,
- 1 top od 5 pedalja bez kundaka,
- 1 zemberek-havan od 3 pedlja bez kundaka,

10. Bužin (Bužim)

- 1 top od 16 pedalja na kolima,
- 1 top od 11 pedalja bez kundaka,
- 1 top od 9 pedalja bez kundaka,
- 1 top od 8 pedalja s kundakom,
- 1 top od 7 pedalja s kundakom,
- 1 top od 9 pedalja s kundakom i gvozdénom arabom,
- 1 top od 11 pedalja s kundakom, pokvarene falje,
- 1 top od 6 pedalja s kundakom i kabom,
- 1 top od 16 pedalja sa starim kundakom,
- 1 top od 9 pedalja sa starim kundakom,
- 2 velika topa neupotrebljiva,
- 2 gvozdéna topa po 8 pedalja na novim kolima,
- 1 kabuz-top po 6 pedalja s gvozdénim kabom na novim kolima,
- 2 gvozdéna zemberek-topa od po 2 pedlja,
- 1 čarka-top od 4 pedlja neupotrebljiv,
- 3 pole od topa,
- 5 rogova i nekoliko debelih starih palamara za topove.

- 800 raznih topovskih taneta,
točkovi za kundak s gvozdenim kabom,
- 1 veliki čekić,
- 3 drvena kalufa za fišeke,
- 63 komada gvožđa,
- 36 komada od gvozdenih topovskih kundaka,
- 4 bakrene kevčije,
- 9 velikih puščanih cijevi,
- 40 starih sabalja,
- 12 puščanih cijevi,
- 52 stare puške s kundakom,
- 6 sanduka fišeka koji su ostali iza Mahmut-paše,
- 120 sanduka baruta.

11. Stijena

- 3 topa po 12 pedalja bez kundaka,
- 3 mala topa bez kundaka,
- 17 krampi,
- 24 gvozdene lopate,
- 8 ćuskija.

To je u ovaj grad stavio Dželal-paša. Vrata od magazina razvalio je narod i odnio municiju.

12. Ma'deni Atik (Stari Majdan)

- 1 top od 9 pedalja bez kundaka,
- 1 od 5 pedalja sa starim kundakom,
- 1 od 5 pedalja bez kundaka, i razdrta grla,
- 1 od 5 pedalja sa starim kundakom,
- 20 pušaka s kundakom,
- 3 puščane cijevi,
- 550 oka olova u polugama,
- 2 sanduka topovske municije,
- 8 starih sabalja,
- nekoliko palamara za topove,
- 4 komada gvožđa od kundaka,
- 250 malih topovskih taneta,
- 2 mala lanca,
- 3 halke,
- 40 oka gvožđa u polugama,
- pola sanduka starog baruta,
- 4 stara prazna sanduka,
- 1 stari sanduk.
- 550 oka baruta,
- 3000 oka žita u državnom magazinu.

13. Jezerski

- 1 kabuz-top od 7 pedalja sa starim kundakom i gvozdenom osovinom.
- 1 kabuz-top od 5 pedalja, pokvarene falje,
- 1 veliki lanac,
- 7 testeta papira,
- 6 malih topovskih taneta,
nešto starog misirskog fitilja,
- 450 oka starog baruta u 9 sanduka.

14. Krupa

- 1 top od 12 pedalja stara kundaka,
- 1 njemački top od 8 pedalja pokvarene falje i stara kundaka,
- 1 top od 6 pedalja bez kundaka,
- 1 kabuz-top od 8 pedalja, stara kundaka,
- 1 od 16 pedalja bez kundaka,
- 1 od 16 pedalja sa kundakom i gvozdenom osovinom,
- 1 top od 3 pedlja sa starim kundakom i gvozdenom osovinom,
- 1 kabuz-top od 8 pedalja s kundakom,
- 1 veliki merzer bez kundaka,
- 1 zemberek-merzer od 4 pedlja,
- 1 kabuz-top od 8 pedalja, bez kundaka,
- 1 mali gvozdeni zemberek-top,
- 2 pole od topa.
- 1 sepet salkuma s lancima,
- 1 drveni kaluf od fišeka,
- 60 oka olova u polugi,
- 4 oke misirskog fitilja,
- 27 testeta papira,
- 1 velika puščana cijev,
- 2 bakrene kevčije,
- 1 gvozdena tahta za vrata,
- 1 stara sablja,
- 655 novih krampi,
- 44 nova gvozdena dulnuka,
- 103 nove sjekire,
- 39 novih gvozdenih lopata,
- 285 raznih topovskih taneta,
- 4 sanduka naboja,
- 3300 oka baruta (66 sanduka).

15. Otoka (Adaikebir)

- 1 kabuz-top od 6 pedalja s kundakom.

16. Džisri Sana (Sanski Most)

- 2 topa po 9 pedalja s kundakom.

17. Cazin

Prazan.

Napisano sa znanjem šeriata i činovnika Omer, naib u kadiluku kamen-gradskom.

XXIII**BEKIJA KOSTAJNICA**

Tvrđave: Novi, Pridor, Kozarac i Dubica.

Isti mubašir i kadija Bekije Kostajnica.

Datum: 25 džum. II 1249 (30 listopada 1833).

1. Novi

2 topa od po 12 pedalja,
1 gazi-top od 16 pedalja,
2 topa od po 11 pedalja,
3 topa od po 8 pedalja,
1 top od 6 pedalja,
1 top u kojem je zaglavljeno tane,
2 topa po 5 pedalja starih kundaka,
2 stara topovska kundaka,
nekoliko komada od topova,
7 praznih gvozdenih starih sanduka za municiju,
18.000 oka kukuruza.

2. Pridor

2 topa po 12 pedalja,
1 top od 12 pedalja sa gvozdenim kabom na kundaku,
1 top od 11 pedalja neupotrebljiv,
2 topa po 8 pedalja s kundakom,
1 top od 7 pedalja, pokvarene falje, s gvozdenim kabom i kolima,
1 top od 6 pedalja, s gvozdenim kabom i arabom,
1 čarka-top od 4 pedlja u kašetanovu konaku,
1 veliki sanduk municije,
2 topa od po 11 pedalja s kundacima,
1 araba za sanduk s municijom i s gvozdenim kabom,
2 komada tuča od malih topova,
3000 raznih taneta,
10 oka postraničnih gvožđa za kola s burgijom,
36 kadirga pušaka,
24 puške s kundakom bez čakmaka,
40 neupotrebljivih sabalja,
200 krampi,
300 držalica za krampe od drveta,
80 gvozdenih kandži,
20 testeta prostog papira,
1 mahitab,

3 para orme za kolske konje,
 31.180 olovnih taneta,
 2 komada olova u šini od 100 oka,
 nekoliko praznih sanduka od baruta,
 1232 oke crnog baruta,
 28 bureta baruta,
 3000 oka peksimeta,
 467 tovara kukuruza, 46.700 oka,
 137 tovara ječma, a 13.700 oka,
 467 tovara prohe, a 46.500 oka.

3. Kozarac

3 topa po 12 pedalja s kundacima,
 1 top od 11 pedalja nova kundaka,
 1 top od 10 pedalja s kundakom,
 1 top od 9 pedalja s kundakom,
 4000 olovnih taneta,
 2 komada od topa,
 105 raznih taneta,
 16 praznih sanduka,
 24 sanduka baruta, 1200 oka,
 100 tovara kukuruza, 10.000 oka.

4. Dubica

1 gvozdeni top od 12 pedalja,
 1 gvozdeni top od 7 pedalja, pokvarene falje,
 2 topa od po 7 pedalja, pakvarene falje,
 2 topa od po 7 pedalja, pokvarene falje,
 stari točkovi arabe,
 41 sanduk baruta po 40 oka, svega 1640 oka,
 307 tovara kukuruza u klipu, 30.730 oka,
 190 tovara prohe, 19.004 oke,
 890 tovara ječma, 8904 oke.
 ehalija

Ahmed Nazif, kadija kadiluka
 Bekije Kostajnica

S p i s a k

onog što je po bujrulđiji Ali Namik-paše razdijeljeno, što nije ukupljeno i što je potrošeno za Mahmud Hamdi-pašu.

Spisak je za četiri tvrdave.

Datum: 25 džum. II 1249 (30 listopada 1833).

1. U Novom:

20 tovara kukuruza, 2000 oka, potrošeno za Mahmud Hamdi-pašu do Prijedora,
 30 tovara ječma, 3000 oka, za Mahmud Hamdi-pašu potrošeno.

U prijedorskoj nahiji podijeljena zaliha i neubrana:

37 tovara kukuruza, 3400 oka,

33 tovara prohe, 3300 oka,

33 tovara ječma, 3300 oka.

Između 1237—1249 (1821—1833) potrošeno baruta 552 oke za šenluke o bajramu.

2. U Kozarcu

180 tovara prohe, 19.027 oka,

35 tovara ječma, 3537 oka, dato ehaliji u zajam po bujrulđiji Ali Namik-paše.

3. U Dubici

76 tovara prohe, 7569 oka,

37 tovara ječma, 3681 oka.

Potpis kadije

Dodatak

ZVORNIK

Gornji grad

2 baljemez topa bosanske izrade, kalibra $\frac{1}{2}$ oke,

1 baljemez top bosanske izrade, kalibra 5,

3 baljemez topa kalibra 3.

1 obuz top,

1 baljemez faljaluk kalibra 5,

2 čarka topa sa sandukom za municiju i zapregom, kalibra $\frac{1}{2}$,

1 čarka-top bosanske izrade kalibra 1,

1 šahi top faljaluk kalibra $\frac{1}{2}$,

1 baljemez top kalibra 7.

Donji grad

1 mađžarski kalanburna top bez drška, kalibra 22,

12—2=10 šahi topova kalibra $\frac{1}{2}$,

1 njemački baljemez top kalibra 5,

2 čarka topa kalibra $\frac{1}{2}$ sa sandukom za municiju i zapregom,

1 baljemez top otsječene glave kalibra 5,

1 baljemez top kalibra 5.

1 čakalos top kalibra 5,

1 čakalos top kalibra 100 drama,

1 čakalos top kalibra 300 drama,

1 gvozdeni čakalos top kalibra 300 drama,

1 čakalos top kalibra $\frac{1}{2}$,

1 njemački baljemez top kalibra 7,

1 šahi top kalibra 1,

1 obuz top kalibra 5 sa sandukom za municiju i zapregom,

1 mađžarski kalanburna top kalibra 22,

1 mađžarski kalanburna top kalibra 22,

N a p o m e n a:

- Sljedeći topovi što se nalaze u tophani imaju sanduke i zaprege kompletne:
- 4 šahi topa kalibra $\frac{1}{2}$,
 - 1 bosanski čakalos top,
 - 1 mali baljemez kalibra 3,
 - 1 kalanburna kalibra 9,
 - 2 čakalos topa kalibra $1\frac{1}{2}$,
 - 1 njemački top kalibra $1\frac{1}{2}$,
 - 1 bosanski havan kalibra 14,
 - 1 bosanski havan kalibra 16,
 - 3 bosanska havana kalibra 18,
 - 17 bosanskih havana kalibra 3,
 - 14 malih gvozdernih topova kalibra 50 drama.
 - 1754 taneta kalibra 5,
 - 400 taneta kalibra 7,
 - 2220 taneta kalibra 1,
 - 2075 taneta kalibra $1\frac{1}{2}$,
 - 400 taneta kalibra 3,
 - 525 taneta kalibra $\frac{1}{2}$,
 - 1020 taneta kalibra 7,
 - 1679 oka crnog baruta, čista,
 - 18 sanduka starih fišeka,
 - 52 sanduka fišeka,
 - 8 točkova sa paocima bez gvozdrenog obruča,
 - 6 točkova s paocima i gvozdrenim obručem,
 - 22 krampe; od toga 20 preneseno u Bijeljinu, a ostale 2,
 - 22 gvozdene lopate; 20 ih preneseno u Bijeljinu,
 - 500 sabalja,
 - 500 meteriskih pušaka,
 - 1000 komada kremena.
 - 2 zdrave vreće za hartuč,
 - 15 tovara astara,
 - 7 tava za olovo,
 - 1 vreća grubog papira,
 - 80 oka olova u 3 komada,
 - 6 sanduka mahitaba,
 - 2 sanduka fonje,
 - 40 svezaka misirskog fitilja,
 - 1 sanduk pribora za rane,
 - 200.000 oka olovnih zrna po 5 drama, 250 oka,
 - 4 nova sanduka za baljemeze gvozdenu obruča,
 - 7 komada gvožđa za tumbase.
 - 1242 ručne kumbare,
 - 100 salkuma,
 - 50 gvozdernih kuka,
 - 100 gvozdernih harbija,
 - 125 gvozdernih halki,

14 čanti za hartuče,
 8 kubura za mahitabe,
 5 palaski za fonju,
 2 onuz-košumi,
 2 roga kao mjere za barut,
 15 gvozdениh ćesera,
 1 bakreni đugum,
 2 samokresa,
 4 velika noža,
 40 tomara sa četkama,
 15 mašica za mahitabe,
 1 snop gvozdene žice,
 1 fučija katrana,
 4 kalufa za taneta,
 1 zvono bez

P e k s i m e t:

31.381 oka Derviš-pašine posade,
 310.231 oka Dželal-pašine posade,
 35.000 uzeo Husein-kapetan,
 275.231 oka na zalihi.

K u k u r u z:

49.012 oka podijeljeno siromašnom stanovništvu u zajam,
 130.000 oka prenio Mahmud Hamdi-paša u Sarajevo,
 15.000 oka poslano na Orlovo Polje vojsci koja je pod Rahim-pašom kretala na Rusiju,
 50.000 oka upotrijebio za tajin vojsci i nešto svojevrijem prodao Dividar Ibrahimaga, Mahmud Hamdi-pašin muteselim u Zvorniku, što je stanovništvo prijavilo.

244.012 oka sada na skladištu,
 50.000
 294.012 oka.

VIŠEGRAD

Popis je obavljen 7 ševala 1254 (2 II 1838)

1 šahi top kalibra 1,
 1 čakalos top kalibra 300 drama,
 1 kalanburna,
 2 stara gvozdена čakalos topa,
 300 taneta kalibra 1,
 10 salkuma,
 29 bešret (?),
 200 bagli hartuča kalibra 1.
 20 tabli za barut,

14 sanduka fišeka, 1260 testeta,
 6 sanduka fišeka 900 testeta,
 100 mahitaba,
 2 čante za fonju,
 2 mahitabske kubure,
 nešto olova u komadima.*

* Podaci o Zvorniku i Višegradu uzeti su iz Travničkog sidžila koji se čuva u Orijentalnom Institutu u Sarajevu, br. 922 str. 89 i 96, jer ovi gradovi nisu uneseni u Sarajevski sidžil, premda su i 1833 imali svoje posade. Napominjem da je popis u Travničkom sidžilu napisan 1838 god.

RÉSUMÉ:

CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DES VILLES DE BOSNIE SOUS L'ADMINISTRATION TURQUE.

Dans ce travail l'auteur présente des matériaux relatifs à l'étude historique des anciennes villes en Bosnie et Herzégovine. Ce ne sont là que des résultats partiels de son investigation dans un domaine dont l'auteur s'occupe depuis bien des années. Dans la première partie de son travail l'auteur fait l'étude générale du passé des villes en Bosnie. Il y mentionne les études faites jusqu'à présent sur les villes en Bosnie, dont il décrit la position ainsi que le mode d'édification et de restauration; enfin il y parle des garnisons établies dans ces anciennes villes et de leur inventaire (armes, munitions et aliments).

Dans la deuxième partie de son travail, l'auteur publie un ancien enregistrement officiel d'armes, munitions et aliments dans 67 villes de Bosnie. Cet enregistrement est compilé en l'an 1833 et se trouve dans un sigill du cadilouk de Sarajevo [l'original en est conservé dans la Bibliothèque de Husrevbeg à Sarajevo]. De cet enregistrement on voit quelles ont à cette époque été en Bosnie les villes approvisionnées d'armes, de munitions et d'aliments et dans quelle mesure. Certes, cet enregistrement est relativement peu ancien, mais même s'il avait été beaucoup moins récent, il n'eût pas eu une bien plus grande valeur car l'approvisionnement des villes en armes et munitions ne subissait de changements importants ni au bout de cent ans.